

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

NICOLAI
ISTHVA NEI
„A MAGYAR
TÖRTÉNET
FOLYTATÓJA”

Tanulmányok
Istvánffy Miklósról

Cum Gratia & Privilegio S. Caf. M. Speciali.

AUTORITAS. POTESTAS.

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

„A MAGYAR TÖRTÉNET FOLYTATÓJA”

TANULMÁNYOK ISTVÁNFFY MIKLÓSRÓL

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Redigit
PÁL FODOR

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2018

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

„A magyar történet
folytatója”

Tanulmányok Istvánffy Miklósról

Szerkesztette:

Ács Pál

Tóth Gergely

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2018

Készült az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert
Lendület kutatási projekt (2012–) támogatásával.

A kézirat előkészítését az MTA támogatta

© A szerzők, 2018

© MTA BTK, 2018

A személynévmutatót összeállította: Jarmalov Rezső

ISBN 978-963-416-112-7

ISSN 2063-3742

A borítóhoz felhasznált képek:

Nicolaus Isthvanfius: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV.

Coloniae Agrippinae, 1622., címlap

(Országos Széchényi Könyvtár, Budapest);

Martino Rota: Istvánffy Miklós arcképe, 1575.

(Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Képcsarnok, Budapest)

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

TARTALOM

Contents

TÓTH GERGELY: A <i>Historiae</i> ismeretlen tájai. Néhány lépéssel közelebb Istvánffy Miklós életének és munkásságának feltárásához	7
<i>Uncharted Territories of the Historiae. A Few Steps Closer to Uncovering the Life and Works of Miklós Istvánffy</i>	33

I. ELŐDÖK ÉS ÉLETPÁLYA

ÁCS PÁL: Boccaccio Baranyában. Egy kivételes értelmiségi pálya a 16. század első felében: Istvánffy Pál	37
<i>Boccaccio in Baranya County. An Exceptional Intellectual Career in the First Half of the Sixteenth Century: Pál Istvánffy</i>	58

VARGA SZABOLCS: Genius loci. Az Istvánffyak Baranyában	59
<i>Genius loci. The Istvánffys in Baranya County</i>	87

FAZEKAS ISTVÁN: Istvánffy Miklós, a Magyar Kancellária titkára (1569–1581)	89
<i>Miklós Istvánffy, Secretary of the Hungarian Chancellery (1569–1581)</i>	102

NAGY GÁBOR: „...non memoris disrumpe silentia lethas, in quibus Hungariae facta sepulta iacent.” A Balásfi-életrajzról	103
<i>„...non memoris disrumpe silentia lethas in quibus Hungariae facta sepulta iacent.” On the Balásfi Biography</i>	122

IVA MANDUŠIĆ: Istvánffy Miklós és Horvátország – közember és magánember	125
<i>Miklós Istvánffy and Croatia: Public and Private Persona</i>	137

II. A TÖRTÉNETÍRÓ ISTVÁNFFY

PETNEHÁZI GÁBOR: Párhuzamos történetek. Egyéniség, politika, hitelesség Istvánffy Miklós és Forgách Ferenc történeti műveiben	141
<i>Parallel Stories. Politics, Personality, Authenticity in the Historical Works of Miklós Istvánffy and Ferenc Forgách</i>	164

KASZA PÉTER: „Írtanak pedig akkor esztendő számának 1541-et.” Istvánffy Miklós Buda elestéről	165
„The number of the years then was written as 1541.” Miklós Istvánffy on the Fall of Buda.	189
BAGI ZOLTÁN PÉTER: Istvánffy Miklós beszámolója Szigetvár ostromának utolsó napjáról.	191
Miklós Istvánffy's Account on the Last Day of the Siege of Szigetvár	203
III. A KÖLTŐ, MŰVÉSZETPÁRTOLÓ ÉS BIBLIOFIL ISTVÁNFY	
KISS FARKAS GÁBOR: Istvánffy Miklós Oláh-panegyricusa	207
The Panegyric Poem of Miklós Istvánffy on Nicolaus Olahus (1564)	224
CSEHY ZOLTÁN: Pásztorok, barátok, hősök. Istvánffy Miklós kisköltészetéről.	225
Shepherds, Friends, Heroes. On the Minor Poetry of Miklós Istvánffy	234
MIKÓ ÁRPÁD: Arcképek, síremlékek, könyvek. Istvánffy Miklós és a művészetek.	235
Portraits, Shrines, Books. Miklós Istvánffy and the Arts	247
†ORLOVSZKY GÉZA – SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA: Istvánffy Miklós könyvtárának regisztrálatlan kötete és annak érdekes bejegyzése	249
The Unregistered Volume of Miklós Istvánffy's Library and Its Intriguing Note	262
Személynévmutató	263
Képek lelőhelyjegyzéke	283
Képjegyzék.	284
Képek	285

TÓTH GERGELY

A Historiae ismeretlen tájai

Néhány lépéssel közelebb Istvánffy Miklós életének és munkásságának feltárásához*

„Istvánffynál éppen az a baj,
hogy ritkán hangoztatja saját véleményét.”
(Biró Vencel)¹

Istvánffy Miklós 1575-ben – magyar kancelláriai titkárként – elkészítette saját rézbe metszett képmását.² A dalmát származású művész, Martino Rota munkája nem tűnik idealizáltnak: a mester „egyénytett arcképet” alkotott, amint azt Mikó Árpád megjegyzi kötetünkben olvasható tanulmányában.³ Valóban, Istvánffy meglehetősen karakteres vonásokkal tűnik elénk ezen az alkotáson. Rota félprofilból ábrázolta, így nem tekint ránk, hanem bizonyos rezignációval a távolba néz; arca, magas homloka, vékony, fegyelmezetten összehárt ajkai és általában megjelenése intelligenciáról, választékosságról, de egyben némi zárkózottságról, óvatosságról is árulkodnak – egy olyan emberről, aki nehezen megközelíthető. Persze lehetséges, sőt egészen bizonyos, hogy munkásságának ismerete befolyásol minket arcképe elemzésében – művei alapján ilyenek képzeljük el őt, s ezeket a tulajdonságokat véljük felfedezni arcvonásaiban is.

Tanulmányában Mikó Árpád azt írja, hogy a Radéczy István püspök körül kialakult pozsonyi tudós-költő társaság, az Istvánffy is tagjai között tudó,

* Köszönöm Ács Pál szerkesztőtársamnak, valamint Nagy Gábornak, Pálffy Géának és Varga Szabolcsnak a bevezető tanulmányommal kapcsolatos észrevételeket és tanácsokat.

1 *Biró Vencel*: Istvánffy Miklós mint világtörténelmi író. *Kalazantinum* 13. (1907) 4. sz. 7–10., itt: 8.

2 A metszetet ld. kötetünk borítóján, valamint kötetünkben a 291. oldalon.

3 Ugyanakkor igazat kell neki adni C. Wilhelmb Gizellának, aki szerint az Istvánffy-metszet kvalitásaiban elmarad Rota egyéb munkáitól, így a Verancsics Antalról és Balassa Jánosról készített arcképektől. Wilhelmb kritizálja a túl merev beállítást, „az arcvonások sematikus kezelését”, és általában a gyengébb kidolgozást. Ld. *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Martino Rota magyar arcképei. *Folia Archaeologica* 7. (1955) 157–163., itt: 162. Martino Rotára lásd még *Galavics Géza*: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986. 15–19.; újabban, további irodalommal ld. *Uő*: Rota, Martino. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*. Szerk. Kőszeghy Péter – Tamás Zsuzsanna. I–XIV. Budapest, 2003–2014. (továbbiakban: MAMÚL) X. 160–162.

úgynevezett Radéczy-kör⁴ lehetett az a milió, amely megteremtett szerzőnk-nél egy ilyesfajta igényt, vagyis az arckép elkészíttetésének ötletét.⁵ Tehát a metszet nemcsak önmagában érdekes, hanem azért is, mert keletkezése sokat elárul a megrendelő, illetve környezete elvárásairól, önreprezentációs technikáiról. Mikó emellett tárgyalja az Istvánffyhoz köthető egyéb tárgyi, pontosabban képzőművészeti jellegű emlékeket, így az Istvánffy által készíttetett sírköveket és címerkövet, valamint az Istvánffy-könyvtár könyveinek *supra-librosait*, amelyek egyaránt igényességről, választékos megvalósításról tanúskodnak. Aprónak tűnő, de fontos adalékok, illetve megállapítások ezek szerzőnk karakterének megrajzolásához.

A felfedezésre váró *Historiae*: az eddigi kutatások eredményei és hiányosságai

A fentiekből is látszik, hogy Istvánffy alakja sok szempontból lehet érdekes a korszak kutatója számára, legyen akár történész, irodalomtörténész, vagy művészettörténész. Ezért is sikerült egy gazdag tematikájú konferenciát tartanunk Budapesten, 2015. december 1-jén, a szerző halálának 400. évfordulója alkalmából, amely rendezvénynek az MTA BTK Történettudományi Intézete adott otthont. Az ott elhangzott előadások tanulmányváltozatait, illetve további két meghívott szerző – Bagi Zoltán Péter történész és Mikó Árpád művészettörténész – dolgozatait tartalmazza a jelen kötet.

Istvánffy Miklós eseményekben gazdag életútja – a padovai tanulóévektől az Oláh Miklós mellett, majd a Magyar Udvari Kancellárián betöltött titkári hivatalon át a nádori helytartói hivatal tekintélyes pozíciójáig –, illetve humanista költészete egyaránt jelentős és kutatásra ösztönző témák, ám a személyéhez köthető legfontosabb mozzanat a *Historiae* megalkotása, amellyel magasan kiemelkedik kortársai közül.⁶ Az I. Mátyás halálától II. Mátyás uralkodásáig ívelő, azaz mintegy százhusz évet, benne a teljes 16. századot átfogó hatalmas történeti munka gyorsan kivívta az utódok tiszteletét. Híres levelében Zrínyi Miklós az „Ótestamentumot” szerző Bonfini mellett Istvánffyt ne-

4 A humanista irodalmi körre összefoglalólag, bőséges szakirodalommal ld. Kovács Zsuzsa: Radéczy-kör. In: MAMÚL IX. 347.

5 Buzási Enikő emellett felhívja a figyelmet arra, hogy a jeles bécsi humanista, Hugo Blotius „arcképcsarnokának” az előkészületei is önarcképek készítésére ösztönöztek bizonyos magyar értelmiségieket, így a Radéczy-kör egyes tagjait is – a képgyűjteménybe ugyanis a tervek szerint magyarok is bekerültek volna. Ld. Buzási Enikő: Portrék, festők, mecénások. A portré történetéhez a 16–17. századi Magyar Királyságban. In: Mátyás királyöröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2008. március 28. – 2008. július 27. Szerk. Mikó Árpád – Verő Mária. II. köt. Budapest, 2008. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2008/4.) 25–54., itt: 30–31.

6 Első – és alighanem a legjobb – kiadása: *Nicolaus Isthvanffius: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae, 1622.*

vezi meg a „magyar Újtestamentum” szerzőjének,⁷ s ezzel világosan kijelöli a helyét a magyar történetírói kánonban, mint Bonfini egyenrangú társát és folytatóját. Bél Mátyás 1746-ban hasonlóan nyilatkozik róla, mivel azt írja, hogy Thuróczy és Bonfini után „a 17. század elején Istvánffy Miklós folytatta a magyar történetet” (*Historiam Hungaricam ... continuavit*), vagyis ő veszi át Bonfinitől a magyar történelmi hagyomány stafétabotját (Bél eme szavai ihlették kötetünk címét is).⁸ Máshol a jeles evangélikus tudós – némi nehezteléssel – egyenesen azt írta, hogy bizonyos honfitársaihoz csak Thuróczy, Bonfini és Istvánffy munkái jutnak el, s ezért azt gondolják: „Iliászt ad ki Homérosz után” az, aki e szerzőket követően még történelmi munkát alkot, vagy jelentet meg.⁹ Ez a megnyilatkozás is jól mutatja a *Historiae* akkorra már kétségtelen tekintélyét, elterjedtségét. Istvánffy munkája ma is hivatkozási alap, és meglehetősen sűrűn idézik a korszakkal foglalkozó historikusok. Ám a mű átfogó tudományos értékelése, a honi történetírás históriájában való elhelyezése még mindig nem valósult meg – legalábbis olyan mértékben, ahogyan ez egy ilyen fontos alkotás esetében elvárható lenne. Ennek elsődleges oka persze az, ami-re a szerző életének és munkásságának elmélyült kutatója, Nagy Gábor már számos alkalommal felhívta a figyelmet: a műnek nincs modern (kritikai) kiadása, s nincs a mai elvárásoknak megfelelő fordítása sem.¹⁰ Ezzel az állítással aligha lehet vitatkozni, s alább még mi is visszatérünk rá.

De vajon mi okozza az Istvánffy-kutatás folytonos elakadását? Véleményem szerint elsősorban az, hogy ezt az igen terjedelmes, hatalmas adatmennyiséget megmozgató történelmi művet meglehetősen nehéz interpretálni: nem ad olyan könnyű fogódzókat, mint például a vitriolos tollú Forgách Ferenc, s nincsenek benne olyan világosan kitapintható, azonnal észrevehető narratívák, mint Brodarics István, Zermegh János vagy éppen Révay Péter műveiben. Ha nem is értünk egyet teljesen Biró Vencel mottóul választott panaszával, az bizonyos, hogy Istvánffy véleményének, történelemszemléletének,

7 A levelet legutóbb idézte *Bene Sándor*: A sztoikus Zrínyi. In: MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára. Szerk.: Nyerges Judit, Verók Attila, Zvara Edina. Budapest, 2016. 69–86., itt: 71.

8 Ld. *Matthias Bel*: Praefatio ad Lectorem. In: *Johannes Georgius Schwandtnerus*: Scriptorum rerum Hungaricarum veteres ac genuini [...] et cum amplissima praefatione Matthiae Belii [...] in hanc nitidissimam formam redacti. I. Viennae, 1746. i–xxi., itt: iii. Fordítása: *Bél Mátyás*: Előszó. Ford., jegyz. Tóth Gergely. In: Magyarországi gondolkodók. 18. század. Bölcsészettudományok I. Vál., szerk., utószó: Tüskés Gábor. Kortárs, Budapest, 2010. (Magyar Remekírók. Új folyam.) 666–685. (fordítás), 1007–1020. (jegyzetek), itt: 668. A szöveghelyre lásd még *Tóth Gergely*: A magyar történetírás kritikája és megújításának programja az 1740-es évekből. *Bél Mátyás és a Scriptorum rerum Hungaricarum*. Történelmi Szemle 55. (2013) 4. sz. 593–617., itt: 606.

9 *Matthias Belius*: Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. I–II. Royer, Posonii 1735(–1746.) I. Praefatio, itt:)r. Fordítása: *Bél Mátyás*: Hungáriából Magyarország felé. Vál., gond., bev. Tarnai Andor. Szépirodalmi, Budapest, 1984. (Magyar Ritkaságok) 185–191., itt: 185. (Déri Balázs fordítása.) A szöveghelyre lásd még *Tóth G.*: A magyar történetírás i. m. 603.

10 Ld. pl. *Nagy Gábor*: „Tu patriae, illa tuis vivet in historiis.” Előkészület egy új Istvánffy Miklós életrajzhoz. *Századok* 142. (2008) 5. sz. 1209–1248., itt: 1210–1211.

szervi intencióinak feltárásáért „meg kell dolgozni”, minthogy országos hivatali pozíciója miatt – illetve talán írói, emberi karakteréből adódóan – nem tett, de nem is tehetett harsány megnyilatkozásokat; ehelyett véleményét óvatosabban, komplikáltabban fejezte ki.

Úgy láttam jónak tehát, hogy bevezetőmben eltértem a szokásos metódustól, s nem az Istvánffy életpályájával foglalkozó – illetve kötetünk első szakaszában szereplő – tanulmányokat tárgyalom az első helyen, hanem a *Historiae*vel kapcsolatos dolgozatokat. Ennek elsődleges oka az, hogy – egyszerűen fogalmazva – ez a fontosabb téma: történeti műve nélkül Istvánffy egy lenne a 16. századi humanista műveltségű tisztviselők között. Csakhogy a kutatástörténetben mintha fordított lenne a helyzet: Istvánffy életpályáját egyre jobban ismerjük, köszönhetően a régóta folyó alapos kutatásoknak, míg a *Historiae* hatalmas monolitjának érzésem szerint még mindig csak a felszínét kapargatjuk – egy-két fontos esettanulmánytól eltekintve. Természetesen életút és mű nem választható le egymásról – az alábbiak erre bőszégesen bizonyosággal szolgálnak.

Mielőtt azonban kötetünk vonatkozó tanulmányait ismertetnénk, érdekes megvizsgálni a *Historiae* kutatásának eddigi eredményeit, hogy ezáltal lássuk, miben hoznak újat kiadványunk tanulmányai, illetve az is kiderüljön, hol van még tennivaló a mű feltárását illetőleg. Az áttekintést Kerékgyártó Árpád művelődéstörténész 1892-ben írt dolgozatával kell kezdenünk, mivel ő írta az első komolyabb tanulmányt a témában, s ő jelölte ki a kutatás irányát: adatait, megállapításait később a többi szerző is visszhangozta.¹¹ A szerző megvizsgálta a mű keletkezését, figyelembe véve Istvánffy és Pázmány Péter 1605. évi levélváltását, de úgy vélte – helyesen –, hogy Istvánffy ennél korábban kezdte összeállítani a munkát. A *Historiae* forrásainak feltérképezésében még csak az első lépéseket tette meg, de a tizenöt éves háború eseményeinek elbeszélésénél jogosan gyanakodott hadijelentések használatára (ezt később Bartoniek Emma igazolta).¹² Kerékgyártó rámutatott emellett Istvánffy művének gyengéire: jó néhányat felsorolt a mű kronológiai, ténybeli hibáiból, s joggal róttá fel a szerzőnek a magyar tulajdonnevek felismerhetetlenségig való latinosítását. Bizonyos elfogultságot is szemére vetett, így Szapolyai János és Bocskai István, illetve általában a protestánsok esetében. Istvánffy művének két nagy alapeszméje, mozgója – Kerékgyártó szerint – a szerző udvarhűsége és katolicizmusa, s ezen eszmék eredményezik a fenti részrehajló véleményeket.¹³ A tanulmányban ugyanakkor anakronisztikus elvárások is megfogalmazódnak a *Historiae*vel és szerzőjével szemben. Kerékgyártó ugyanis hiá-

11 *Kerékgyártó Árpád*: Istvánffy Miklós Historiája ismerete és bírálatáról. Irodalomtörténeti Közlemények 2. (1892) 324–340.

12 Uo. 330–331. Bartoniekre ld. alább.

13 Uo. 335–336.

nyolja a „műveltségi mozzanatokot” a munkából, úgymint a „közoktatás”, „irodalom”, illetve a „közkerölcs” témájával kapcsolatos adatokat.¹⁴

A gimnáziumi tanár Starck Andor három évvel későbbi dolgozata nem túl jelentékeny, s meglehetősen kusza írás, továbbá igen sok helyen Kerekgyártó megállapításait veszi át.¹⁵ Kevés erényének egyike, hogy pontosan számba veszi, a *Historiae* egyes könyvei mely évek eseményeit foglalják magukban, majd a könyvek tartalmát is részletesen közli.¹⁶ Starck helyesen mutat rá, hogy a mű inkább hadtörténet, és még a belpolitikai eseményekről is viszonylag kevés adat található benne (ami azért némileg eltúlzott megállapítás).¹⁷ Megemlíthető még, hogy a tanulmány írója erősen kritizálja Vidovich György *Historiae*-fordítását (amelyre alább mi is kitérünk), továbbá Istvánffy művének egyik adata alapján jó érzékkel kimutatja, hogy a nádori helytartó 1598-ban már biztosan dolgozott a szövegen.¹⁸

A sorban következő alkotás Holub József történész nagy terjedelmű dolgozata 1909-ből, amelyben Istvánffy Miklós munkáját hadtörténeti szempontból elemezte.¹⁹ Holub részletes és jól adatolt életrajzot közölt a szerzőről, ám meglepő és sajnálatos módon szinte semmit sem írt a mű keletkezési körülményeiről, nem vizsgálta külön annak tartalmát vagy éppen hitelességét, noha ez mindenképpen helyénvaló lett volna. Különösen azért, mert ezután Istvánffy alkotásának hadtörténeti vonatkozásait módszeresen és gyakorlatilag kritika nélkül kiaknázták, de eközben nem, vagy csak alig reflektáltak arra, hogy állításait túlnyomórészt egyetlen szerző elbeszélésére alapozza. A *Historiae* leiszorult a lábjegyzetekbe, míg a főszövegben egy értekezést kapunk a 16. századi magyarországi hadügyről, amelyben az Istvánffyból kinyert adatok vannak témák szerint csoportosítva (hadsereg szervezete, fegyverek stb.) – bár az igazság kedvéért tegyük hozzá, hogy Holub egyéb korabeli kútfőket és újabb irodalmat is használt.²⁰ E meglehetősen sajátos eljárás nem vitte lényegesen előrébb a kutatást a *Historiae* feltárásában – legfeljebb annyiban, hogy kiemelten felhívta a figyelmet a műben olvasható hadtörténeti adatok kétségtelen bőségére.

Az alig ismert Bóta Károly 1938-ban egy kisebb dolgozatot jelentetett meg Istvánffy Miklósról és munkásságáról, amelyben sikerült néhány értelmes és új megállapítást tennie a *Historiaeről*.²¹ Tudomásom szerint ő volt az első, aki megvizsgálta a szerző kéziratban maradt ajánlását, ahol Istvánffy előadja, miért fogott hozzá a munkához. Ezek az okok elég általánosak: a *pro-palatinus* felhozta, hogy a 16. század történelmét homály fedi, így a hon törté-

14 Uo. 339.

15 Starck Andor: Istvánffy Miklós és „Historia Regni Hungarici”-ja. Debrecen, 1895.

16 Uo. 29–30., 41–60.

17 Uo. 36.

18 Uo. 38–39., 61.

19 Holub József: Istvánffy Miklós Históriaja hadtörténeti szempontból. Szekszárd, 1909.

20 Uo. 45–139.

21 Bóta Károly: Istvánffy Miklós. Budapest, 1938.

netíróra vár; ő maga a hazaszeretet és a lelkiismeret szavára ragadott tollat, de bízik az utókor megbecsülésében is.²² Ezenkívül találó meglátása Bótának, miszerint a *Historiae*ben Istvánffyknak már nem Attila, hanem Hunyadi Mátyás jelenti a vágyott aranykort, az örök viszonyítási pontot, amikor még erős volt a *disciplina* és a *religio*.²³ Arra is helyesen hívja fel a figyelmet a szerző, hogy Istvánffy az 1550. (valójában az 1551.) év elbeszélésekor a források szempontjából két részre osztotta saját művét: míg állítása szerint a korábban elbeszéltek során elsősorban más szerzők munkáira támaszkodott, addig „ezt követően biztosabb és világosabb dolgok következnek” (*deinceps certiora quidem et clariora sequentur*), mivel ezek közelebb vannak saját korához.²⁴ (Érdemes lenne megvizsgálni, van-e valami konkrét oka annak, hogy Istvánffy éppen itt, az 1551. évnél tartotta szükségesnek ezt a megjegyzést tenni.) Bóta a mű forrásainak vizsgálatában is előrébb lép: jóval többet sorol fel, mint a korábbi szerzők, igaz, pontos szöveghelyeket nem ír.²⁵ A mű tartalmi jellemzőit tekintve számos jellegzetes humanista vonást állapít meg, így a már korábban, Kerékgyártó által is említett személynév-latinosítás mellett az egyes szereplők római származtatását, az antik emlékek iránti kitüntetett figyelmet, illetve a városok római eredetének vizsgálatát. Mindebben – írja Bóta – a jeles bécsi humanista, Wolfgang Lazius régiségügyi munkái, illetve Szamosközy István, Antonio Bonfini, Oláh Miklós, illetve Paolo Giovio írásai voltak Istvánffy segítségére.²⁶ A tanulmányban emellett öröndetes módon szó esik a *Historiae* változatos utóéletéről, recepciójáról.²⁷ Végül véleményem szerint Bóta helyesen érzékelt – bár csak általánosságban és bizonytalanul utalt rá –, hogy Istvánffy művének hangnemét személyes sorsa is alapvetően befolyásolta. Amint fogalmaz, „az ő [Istvánffy] életébe... belegázol a török”, vagyis gyermekkorában menekülnie kellett előlük, s az oszmán terjeszkedés miatt hazája, családi vagyona odaveszett – ez pedig meghatározza egész életét.²⁸

A szintén keveset publikáló Fodor Henrik két évvel később megjelent értekezésének tárgya a *Historiae* első öt könyvének, vagyis a II. Ulászló uralkodását tartalmazó résznek a forráskritikai vizsgálata volt.²⁹ Fodor esemény-

22 Uo. 29.

23 Uo. 30. Lásd még uo. 35. Igaz, ez nem csupán Istvánffy sajátos véleménye, hanem a 16. században felerősödő és számos korabeli műben tapasztalható Mátyás-nosztalgia egyik megnyilvánulása. Összehasonlításként: Istvánffy kortársa, Révay Péter a saját történeti munkájában, az 1619–1622 között írt *De Monarchiá*ban ugyancsak a Mátyás-kori *disciplinát* sírja vissza. Ld. *Petrus de Rewa [Révay Péter]: De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem...* Francofurti, 1659. 42., 51. stb. Lásd még *Tóth Gergely: Lutheránus országtörténet újsztoikus keretben. Révay Péter Monarchiája*. In: *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Szerk. Tóth Gergely. Budapest, 2014. 117–147., itt: 134–135.

24 *Bóta K.*: i. m. 30.

25 Uo.

26 Uo. 34.

27 Uo. 37–38.

28 Uo. 41.

29 *Fodor Henrik: Istvánffy Miklós históriájának forrásai (II. Ulászló kora)*. Pécs, 1940.

ről eseményre haladva kiderítette, hogy Istvánffynak mely elbeszélő mű volt a forrása – ha pedig nem talált ilyen előzményt, akkor megkísérelte kikövetkeztetni, hogy a történetíró miként juthatott hozzá az adott információhoz. Vizsgálata alapján a *Historiae* fontosabb kútfői az említett könyvekben az alábbi szerzők voltak: Bonfini (1496-ig), Johannes Michael Brutus (Bruto), Ludovicus Tubero, Paulus Jovius (Giovio), Szerémi György, Joachim Cureus, Martinus Cromer, Johannes Cuspinianus, Marino Sanuto.³⁰ Bizonyos esetekben Fodor feltételezi Istvánffynál a császári levéltár használatát, illetve egykorú hadijelentések, szerződések, eredeti okiratok ismeretét – ezek tehát olyan szöveghelyek, ahol előzőleg megállapította, hogy a szóban forgó rész nem a felsorolt elbeszélő kútfők valamelyikéből származik. Több helyen családi hagyományt sejt, így például ott, ahol Istvánffy a saját felesége nagypjáról, bajnai Both András horvát bánról ír.³¹ Van, ahol Fodor a szerző saját élettapasztalatát véli felfedezni, de szóbeli hagyományt is több esetben említ.³² Fontos Fodor megállapítása, miszerint Istvánffy az első öt könyvben kútfői *véleményét* is átvette, magáévá tette; kiemeli viszont a tudós főúr tehetségét a források összeszerkesztésében, például az 1514. évi parasztháború leírásakor.³³ Hibás viszont Fodor ama sommás kijelentése, miszerint „[Istvánffy] munkája csak kis részben nevezhető eredeti alkotásnak”,³⁴ mivel ezt csak akkor lehetne ilyen kategorikusan kijelenteni, ha az egész művet megvizsgálta volna a fenti eljárással. Mindenesetre Fodor módszere, illetve célkitűzése dicséretes volt ugyan, ám utóbb Sinkovics István, majd Nagy Gábor is felhívta a figyelmet dolgozata gyengéire, tévedéseire.³⁵

Bartoniék Emma a 16–17. századi magyarországi történetírásról az 1950-es években írt (de csak 1975-ben megjelent) monográfiájában nagy terjedelemben tárgyalta Istvánffy életét és fő művét.³⁶ Mindmáig ez a leghosszabb és legteljesebb elemzés a *Historiaeről*, mégis menthetetlenül elavult, és számos hiányossága van. De kezdjük a tanulmány kétségtelen eredményeivel! Bartoniék kiválóan mutatja be, hogy közvetlenül milyen tényezők ösztönözhatték Istvánffyt az írásra – így az erdélyi követtársával, Szuhay Istvánnal folytatott

30 Uo. 3. A vizsgálatot ld. uo. 6–47.

31 Uo. 23–24.

32 Uo. 26–35.

33 Uo. 47–49. A *Historiae* parasztháborúról szóló részére újabban ld. *Tóth Gergely*: Értelmezések fogságában. Az 1514. évi parasztháború a kora újkori magyarországi történetírásban. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 4. 563–586., itt: 572–574., 575.

34 *Fodor H.*: i. m. 50.

35 Sinkovics lesújtó recenziója: *Sinkovics István*: Fodor Henrik: Istvánffy Miklós históriájának forrásai... Századok 78. (1944) 7–10. sz. 593–594. Nagy Gábor szintén úgy véli, hogy Fodor Henrik megfigyelései „nem használhatók”. Ld. *Nagy Gábor*: Bonfini-szöveghelyek Istvánffy Miklós *Historiaejában*. *Irodalomtudomány* 2. (2001) 57–69., itt: 64. 3. jz. Megkeresésemre Nagy Gábor levélben felhívta a figyelmemet Fodor több súlyos hibájára (pl. Istvánffy szövegének a félreértelmezésére), amit ezúton is köszönök neki.

36 *Bartoniék Emma*: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Budapest, 1975. 339–388.

eszmecserék, Pázmány biztatása, Baranyai Decsi János *Decasainak* megismerése, valamint az általános igény a magyar történet folytatására, egységes mű kiadására.³⁷ Bartoniek mellett lenyűgöző forrásismeretének, olvasottságának köszönhetően biztos kézzel fedti fel Istvánffy legfontosabb forrásait, rekonstruálva azok láncolatát, ami körülbelül így írható le: Bonfini–Brutus–Tubero–Zermegh János–Forgách Ferenc–Tinódi Sebestyén–Baranyai Decsi.³⁸ Az utóbbi szerzővel kapcsolatos megjegyzése különösen fontos: azt feltételezi ugyanis, hogy Baranyai Decsi János munkája már 1571-től, ahol Forgách munkája véget ér, a *Historiae* elsődleges forrása lehetett – ez azonban még bizonyításra vár.³⁹ Bartoniek mellett néhány kisebb kútfőt is remek érzékkel mutatott ki Istvánffy szövegében (hadvezérek hivatalos jelentéseit, okiratokat stb.).⁴⁰ Több helyen említést tett Istvánffy kéziratok hagyatékáról, benne a *Historiae*hez összegyűjtött, részben saját kezűleg másolt forrásszövegekről.⁴¹ (Az Istvánffy-kéziratokkal kapcsolatban az igazi áttörést Berlász Jenő alább ismertető dolgozatai hozták el.) Többé-kevésbé szerencsésen mutatott rá Istvánffy bizonyos elfogultságaira is, vagyis azokra a tényezőkre, amelyek olykor befolyásolták, sőt torzították elbeszélését, így az udvarhúsúgére, az Illésházy-perben való érintettségére, és intranzigens katolicizmusára⁴² – igaz, minderről már Kerékgyártó is bőven írt.

De ami a *Historiae* tartalmi elemzését, a forrásszövegeken túlmutató kontextusait, műfajiságát illeti, Bartoniek összességében kudarcot vallott. Sajnos ezen a helyen is jól látható a kiváló történész művének hullámzó színvonal, ami nyilvánvalóan befejezetlenségének tudható be. A fő probléma az, hogy Bartoniek nem a korabeli historiográfia, eszmetörténet koordináta-rendszerében tárgyalja Istvánffy művét, hanem ehelyett a már Kerékgyártónál is megfigyelhető értelmetlen elvárásrendszert alkalmazza: mi nincs és mi van benne a *Historiae*ben. Sajnálattal állapítja meg, Istvánffyt nem érdeklik a gazdasági kérdések, a néprajz, a társadalom, a gazdasági és pénzügyi helyzet, de Bartoniek szerint ugyancsak kevés az ország „belső ügyeivel” foglalkozó részlet, ahogy a kulturális, közjogi vonatkozású megjegyzések is ritkaságszámba mennek.⁴³ Kérdés, hogy mi értelme van ilyen elvárásokat támasztani bármely korabeli történeti mű iránt. Meglehetősen tanácstalan Bartoniek akkor is, amikor Istvánffy eszmeiségét, történetfilozófiáját próbálja kitapogatni,

37 Uo. 339–341.

38 Uo. 348.

39 Uo. Baranyai Decsi művének csak az 1592–1598-ra vonatkozó 10. decasa, valamint a 11. decas első két könyve maradt fenn – bár kérdéses, hogy a korábbi decasok egyáltalán elkészültek-e. Ld. uo., illetve uo. 262. Baranyai Decsi művére, illetve a mű kéziratára lásd még *Balázs Mihály – Monok István: Történetírók Báthory Zsigmond udvarában* (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről). In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1987. 249–262., itt: 255.

40 Ld. *Bartoniek E.*: i. m. 349–350.

41 Uo. 344., 348., 360.

42 Uo. 352–353.

43 Uo. 344–347.

mivel még a legalapvetőbb analógiákat, eszmetörténeti párhuzamokat sem vázolja fel. Úgy ír Istvánffy törökellenességéről, vagy éppen a *respublica Christiana* eszméjéhez való ragaszkodásáról, mintha azok valami egyedi jelenségek lennének. Utal Istvánffy pesszimizmusára, moralizáló történetiszemléletére, anélkül, hogy itt is néhány mintát – az antik szerzők közül Sallustiuszt, kortársai közül Gioviót, Brutust – megemlítené.⁴⁴ Ugyancsak magyarázat és értelmezés nélkül marad Istvánffy Mátyás-nosztalgája, amelyet már Bóta is érzékelt, s Bartoniek is említi ugyan, de nem reflektál rá.⁴⁵ Hosszan lehetne sorolni az efféle hiányosságokat. Ismétlem: mindezen fogyatkozások és hibák részben nyilvánvalóan a munka befejezetlen voltára vezethetők vissza. Az viszont bizonyos, hogy nem elégedhetünk meg Bartoniek tartalmi elemzésével, és nem is követhetjük hibás módszereiben.⁴⁶

1961-ben jelent meg a hosszú életű történész-könyvtáros Berlász Jenő igen fontos dolgozata Istvánffy Miklós kéziratáról és nyomtatott könyveiről.⁴⁷ Az utóbbiak esetében főleg feltevésekre hagyatkozott, és csak kevés konkrét eredményt ért el,⁴⁸ ám Istvánffy fennmaradt kéziratot hagyatékát, történeti adatgyűjtését tételesen ismertette. Témánk szempontjából nagyon jelentős az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, három kötetből álló, jelentős részben autográf *Apparatus Historicus* (Fol. Lat. 3606.), amely különböző dokumentumok (oklevelek, adománylevelek, misszilisek, hosszabb értekezések stb.) gyűjteménye, illetve az a „másolati könyv”, amely ugyancsak különböző történeti dokumentumok átiratait tartalmazza, nagyrészt szintén Istvánffy kézírásával (Fol. Lat. 2275.); s végül itt említendő meg az egri Főegyházmegyei Könyvtárban található Istvánffy-stylionarium, azaz formuláskönyv, benne számos oklevélmásolattal.⁴⁹

1972-ben megjelent tanulmányában Berlász Jenő beszámolt zágrábi kutatásairól, amelynek során rábukkant az Istvánffy-féle kéziratot anyag egy újabb darabjára.⁵⁰ Ez a kódex szintén történeti dokumentumok (elbeszélő mű-

44 Uo. 354–355. Istvánffy moralizáló történetírására, s ennek mintáira az 1514. évi parasztháború leírásakor ld. Fodor H.: i. m. 42–47.; Tóth G.: Értelmezések fogságában i. m. 572–574.

45 Bartoniek E.: i. m. 354.

46 Bartoniek megállapításait veszi át *Gunst Péter: A magyar történetírás története*. Budapest, 2000. (Történelmi Kézírókönyvtár) 111–115.

47 *Berlász Jenő: Istvánffy Miklós könyvtáráról*. In: Az OSZK Évkönyve 1959. Budapest, 1961. 202–240.

48 *Berlász J.*: Uo. i. m. 225–228. Az újonnan előkerült kötetekről, kutatási eredményekről Boross Klára tanulmánya (*Boross Klára: A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteményében*. In: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XIII. Budapest, 2007. 157–185., különösen 178–184.), illetve Monok István monográfiája tájékoztat, aki egyben a meglévő kötetek alapján Istvánffy könyvtárának összetételét, illetve a történetíró olvasási, jegyzetelési szokásait is elemzi. Ld. *Monok István: A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*. Budapest–Eger, 2012. (Kulturális örökség) 57–65.

49 Ezekre ld. uo. 202–209., 220–222., 224.

50 *Berlász Jenő: Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról. Erdélyi analekták 1598-ból. A zágrábi Corvin-kódex*. In: Az OSZK Évkönyve 1972. Budapest, 1975. 215–243.

vek – köztük Baranyai Decsi munkájának tizedik *decase!* –, továbbá levelek, hadijelentések, szónoklatok) részben autográf átiratait tartalmazza, elsősorban 1598-ra vonatkozóan: Berlász feltételezése szerint Istvánffy az 1598. évi erdélyi diplomáciai küldetésekor jutott hozzá ezekhez a forrásokhoz.⁵¹ Aligha kell hangsúlyozni mindezen történeti adatgyűjtésnek a jelentőségét. Amint azt Berlász is kiemeli, az általa ismertetett kötetek nagyban előmozdíthatják annak felderítését, hogy Istvánffy milyen dokumentumokra támaszkodott a nyomtatott műveken kívül.⁵² Így a felkutatott kéziratos anyag a *Historiae* forráskritikai és filológiai elemzésének, illetve a reménybeli kritikai kiadásnak is elsőrendű segédlete lehet.

1962-ben jelent meg a *Historiae* szövegéből egy válogatáskötet, a klasszika-filológus Juhász László fordításában, illetve Székely György bevezető tanulmányával.⁵³ Dolgozatában a neves történész hosszan elemezte a mű tartalmát. Egyik kategorikus kijelentése, hogy Istvánffy a Habsburgok feltétlen híve volt, s ezért nem ír semmi olyat, ami hátrányos lenne az uralkodóházra.⁵⁴ Ő is hangsúlyozza a *Historiae*-ben a Mátyás-kultusz jelenlétét, s helyesen írja, hogy az egykori nagy uralkodó eszményítése nem valami felvett-átvett dolog csupán Istvánffynál, hanem családi tradíció, Bonfini és Janus Pannonius szeretetével együtt. Kiemeli továbbá, hogy a propalatinust családja története, az elődök királyi szolgálatban eltöltött évei is az uralkodóhoz való töretlen hűségre predesztináltak.⁵⁵ Székely emellett jó szemmel veszi észre, milyen nagy teret szentelt a jeles történetíró a végvári harcoknak, s hogy ezeknek Tinódi után a *Historiae* „a legjobb és legszínesebb történeti forrása”.⁵⁶ Persze a marxista történetírás narratívái, kulcsfogalmai is megjelennek a bevezetőben, úgymint a „nagybirtokos és katolikus reakciót igenlő Istvánffy”, „a jobbágy-ság termelőmunkája”, és persze hosszú taglalást kap a *Historiae* azon része, amely a Dózsa-felkelésről szól.⁵⁷ Ahogy a befejezés is jellemző: Székely „megkegyelmez” Istvánffynak, mivel véleménye szerint a *Historiae*-nek „szerepe volt a haladás útjának egyengetésében”.⁵⁸

Végül hosszabban ki kell térnünk a kiváló Istvánffy-, vagyis – az általa ajánlott írásmód szerint – Istvánffy-kutatónak,⁵⁹ Nagy Gábornak a munkásságára, aki Kulcsár Péter javaslatára kezdett foglalkozni a jeles historikus életével és műveivel. Nagy Gábor több dolgozatában is elemezte a *Historiae* tar-

51 Ld. Berlász J.: Újabb információk i. m. 216–228. A küldetésre lásd még Nagy Gábor: Miksa főhercegre várva (Rudolf király erdélyi biztosainak két jelentése 1598 májusából). Századok 141. (2007) 6. sz. 1557–1589.

52 Berlász J.: Istvánffy Miklós i. m. 210.

53 Székely György: A XVI. századi Magyarország és Istvánffy történetírása. In: *Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből*. Ford. Juhász László, vál., bev. Székely György. Budapest, 1962. 7–34.

54 Székely Gy.: A XVI. századi i. m. 28.

55 Uo. 28–30.

56 Uo. 30.

57 Uo. 31., 32–33.

58 Uo. 34.

59 Indoklását ld. Nagy G.: „Tu Patriae” i. m. 1209–1210.

talmát. Elsőként, egy 2002-ben megjelent tanulmányában Bonfini hatását kutatta Istvánffy első könyvében, és néhány helyen érdekes megfigyeléseket tett arra vonatkozóan, hogy Istvánffy hogyan módosította az itáliai historikusnál olvasottakat, s hogy e változtatások mire vezethetők vissza.⁶⁰ 2004-ben írt tanulmányában azt vizsgálta meg, hogyan ábrázolja Istvánffy a művében Szapolyai Istvánt és Szapolyai Jánost, és arra a megállapításra jutott, hogy bár a prolatinus alapvetően negatívan jellemzi az egykori nádort és a hajdani királyt, de hajlandó olykor elismerni érdemeiket, s még méltatni is egy-egy tettüket.⁶¹ Nagy Gábor 2005-ben megvédett disszertációja azért nagy jelentőségű, mert amellett, hogy megvizsgálja benne a *Historiae* keletkezésének körülményeit, és aprólékos vizsgálatnak veti alá az egyetlen – nem teljes – autográf kéziratát a műnek, a dolgozat függelékében szemelvényt közöl a szöveg általa tervezett (de sajnos nem befejezett) kritikai kiadásából.⁶² 2006-ban megjelent dolgozatában három *Historiae*-szöveghely vizsgálata alapján azt a következtetést vonta le, hogy Istvánffy minden bizonnyal ismerte és használta Verancsics Antal történeti maradványait, sőt, egy esetben Fráter György Verancsics Antalhoz írt leveléből is merített.⁶³

Nagy Gábor dolgozatai közül véleményem szerint a 2008-ban publikált, szellemes című *Lux veritatum* a legfontosabb, legalábbis a *Historiae* elemzése szempontjából.⁶⁴ Ebben meggyőzően bizonyította be, hogy Istvánffynak voltak kritikus kijelentései I. Ferdinándról és utódairól, Miksáról, Rudolfról és Mátyásról egyaránt (főleg Mátyásról), továbbá meglehetősen nyíltsággal tárgyalt az országgyűléseken a nemesség részéről felhánytorgatott sérelmeket: a német kapitányok fennhéjázását és jogtiprását, a nádorválasztás 1562 utáni elmaradását, a zsoldosok dúlásait és így tovább. Vagyis – mutat rá Nagy – nem tarthatók a korábbi szakirodalom (így Kerékgyártó, Bartoniek és Székely) kijelentései, miszerint Istvánffy tartózkodott volna a bírálattól az uralkodóház tagjaival kapcsolatban, vagy hogy az abszolutizmus híve lett volna.⁶⁵ Nagy Gábor

60 Nagy Gábor: Bonfini-szöveghelyek Istvánffy Miklós *Historiae*jában. Irodalomtudomány 2. (2001) 57–69.

61 Nagy Gábor: Szapolyai István és János alakja Istvánffy *Historiae*jában. In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Szerk. Bessenyei József – Horváth Zita – Tóth Péter – Gyulai Éva. Miskolc, 2004. 195–214.; újabb, bővített megjelenése: Nagy Gábor: Szapolyai István és János alakja Istvánffy Miklós *Historiae*jában. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica 13. (2008) fasc. 3. 267–294. (Az utóbbit használtuk.) Nagy Gábor a tanulmánya elején jelzi, hogy Istvánffy forrásait ez esetben nem vizsgálta, de az összegzésben ő is felhívja a figyelmet ennek szükségességére. Ld. uo. 267., 290.

62 Nagy Gábor: Vicissitudines. (Előkészület Istvánffy Miklós *Historiae*ja kritikai kiadásához.) Doktori értekezés. MTE BTK, Miskolc, 2005.

63 Nagy Gábor: Párhuzamok, metszéspontok. Adalék a Verancsics-hagyaték Istvánffy általi használatához. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica 11. (2006) fasc. 1. 47–54.

64 Nagy Gábor: *Lux veritatum*. (Bocskai, szabadság, harc.) Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica 13. (2008) fasc. 2. 73–110.

65 Ld. uo. 83., 87–88.

emellett rámutatott, hogy a Bocskai-felkelés ábrázolása sem olyan egyoldalú Istvánffynál, ahogyan azt korábban a szakirodalom vélte. Az idős történetíró elég világosan látta és láttatta a mozgalom okait (Nagy meggyőző érvelése szerint még a szerencsi kiáltványt is felhasználta!),⁶⁶ s bár Bocskai iránti ellenszenvé elég markánsan megnyilvánul a *Historiae* lapjain (is), lényegében elismeri, hogy a tizenöt éves háború kudarcba fulladt, s az országnak inkább pusztulást hozott. Nagy ezen a ponton bemutatja, milyen lehetőségek vannak még a mű kútforrások és tartalmának vizsgálatában. Jelzi ugyanis, hogy a háború kudarcának kimondását Istvánffy Lala Mehmed nagyvezír Bocskainak adott válaszába csempészte bele, mégpedig úgy, hogy az általa használt Bocatius-féle *Relatio* erről szóló részét jelentősen kibővítette.⁶⁷

Fontos megállapítások találhatók a *Historiae* kapcsán Nagy Gábor egyéb, Istvánffyval foglalkozó munkáiban is. 2007-ben publikálta a propalatinus és Szuhay István 1598-ban, Gyulafehérvárott kelt jelentéseit, ahol a kísérőtanulmányban megjegyezte: vizsgálni kell, hogy Istvánffy erdélyi küldetése, annak tapasztalatai miként hatottak későbbi történeti műve történetiszemléletére.⁶⁸ 2008-ban megjelent írásában arra hívta fel a figyelmet, hogy – Benda Kálmán megállapítása szerint – Istvánffy 1605-ben még csak 1551 körül tartott a művében, ami által magyarázatot nyer, hogy az idős történetíró miért ábrázolta negatívan Mátyás főherceget, amikor 1580 körüli németalföldi helytartói működéséről beszámolt.⁶⁹ Nagy Gábor ugyanebben a tanulmányában foglalkozik még a mű kéziratával, illetve Istvánffyhoz köthető egyéb kéziratokkal, így a Draskovich család egykori trakostyáni, ma már Zágrábban őrzött levéltárában talált *Notationes rerum memorabilium* című munkával, amelynek kapcsán azonban kizárja, hogy teljes egészében a tudós szerzőtől származna.⁷⁰ 2014-ben napvilágot látott írása főleg a *Historiae* törökképe, s annak tágabb párhuzamai miatt érdekes,⁷¹ míg a jelen kötetben olvasható dolgozata az 1622. évi *editio princeps*-ben kiadott Balásfi-életrajz, illetve eme alkotás és a *Historiae* közötti viszony miatt (erre alább még bővebben is kitérünk).

66 Uo. 90.

67 Uo. 99. Mehmed nagyvezírnék az Istvánffy által kreált szónoklatát, s ennek a Bocatius-féle „eredetihez” való viszonyát elemzi Nagy Gábor egy későbbi tanulmányban is, ott azonban nem a fentieket emeli ki, hanem azt, hogy a nagyvezír szavai jelentős részben megismétlik azt a beszédet, amelyet Istvánffy megfogalmazásában Szülejmán szultán mondott az 1529-ben előtte hódoló János királynak. Ld. Nagy Gábor: „num Historia ... sit ... interpolata et corrupta?” Istvánffy Miklós *Historia*éja első kiadásának két szöveghelyéről. In: Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon. Szerk. Békés Enikő – Kasza Péter – Lengyel Réka. Budapest, 2015. 48–56, itt: 51–53.

68 Nagy G.: Miksa főhercegre várva i. m. 1576.

69 Nagy G.: „Tu Patriae” i. m. 1244.

70 Uo. 1245–1246. A kérdésre lásd még Nagy Gábor: Megjegyzések a Zermegh-életrajzhoz. Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica 17. (2012) fasc. 1. 153–169., itt: 165.

71 Nagy Gábor: „Regni Hungariae facile princeps” (Istvánffy-képek). In: Clío inter arma i. m. 67–86.

Új eredmények, új módszerek, új kérdések:
„Historiae-tanulmányok” a jelen kötetben

Miben hoz újat a jelen kötetünk a *Historiae* elemzése, feltárása terén? Úgy vélem, hogy néhány fontos kérdésben sikerült meghatározó eredményt elérni. Annyit összességében megállapíthatunk, hogy a művet tárgyaló szerzők nem önmagában, hanem komparatív módszerekkel próbálták elemezni Istvánffy történetírását, vagyis más historikusokkal, illetve művekkel hasonlították össze: Petneházi Gábor Forgách Ferencsel és munkájával, Kasza Péter Paolo Giovio és Wolfgang Lazius kortörténeteivel, Bagi Zoltán Péter az 1566. évi szigetvári ostrom Cserenkó–Budina-féle elbeszélésével, Varga Szabolcs pedig Brodarics István *Historia verissimájával*. Vagyis a fenti szerzők a jobban kutatót, illetve saját témájuknak számító, s ezáltal viszonyítási pontot, szilárd talajt kínáló történeti munkák felől merészkedtek a végtelen tengernek tetsző Istvánffy-mű vizeire, olykor talán *nimum premeudo litus iniquum*. Mindazonáltal, az ilyesfajta vizsgálatok és esettanulmányok éppen a hiányzó kontextust, a műnek a korabeli történetírásban való elhelyezését valósítják meg, amit a Bartoniek-féle elemzés adósságai között is említettem.

Petneházi Gábor írása a fenti kijelentést fényesen bizonyítja, ugyanis többféle módon is kontextualizálja Istvánffy művét. Egyrészt a korabeli történetírás művelőinek, illetve művelői egy (jelentős) részének társadalmi helyzete szolgál neki kiindulópontul. Rámutat, hogy Istvánffy – Forgáchhoz, Verancsicshoz, Révayhoz hasonlóan – előkelő társadalmi helyzetű, magas politikai pozíciót betöltő figura, aki történeti műve megírásával „politikai tettet” hajtott végre, így művét „politikai produktumként”, állásfoglalásként is kell kezelni: ahogyan az említett másik három szerző esetében sincs ez másként. Petneházi emellett már érinti a kor magyarországi történetírói, így Istvánffy számára is szóba jöhető külföldi mintákat (Giovio, Commynes, Sleidanus stb.), ami szintén nagyon jó kutatási iránynak tűnik a jövőre nézve. A szerző vizsgálja emellett azokat a politikai és konfesszionális kereteket, amelyekben Istvánffy mozog: Nagy Gábor eredményei nyomán rámutat, hogy nem a Habsburgok feltétlen hódolata jellemző az idős főúrra, hanem a rendi szabadságokat is markánsan hangoztató, de ezzel együtt királyhű, katolikus ideológia. Ebből következik, hogy a propalatinus a Bocskai-felkelést, Rudolf király lemondatását és Mátyás hatalomra jutását illegitimnek tartotta.

A továbbiakban Forgách Ferenc és műve kínál kiváló kontrasztot Istvánffy *Historiae*jéhez Petneházi számára. Felhívja egyrészt a figyelmet a két szerző nagyon eltérő életútjára, s rámutat, hogy habár műveltségük részben közös (valószínűleg egy időben jártak a padovai egyetemre), történetírói ambícióik más gyökerűek. Az arisztokrata Forgách egy politikai pálfordulás után írja meg művét, míg a köznemességből magát a főrendek közé felküzdő Istvánffy politikai téren egész életében hű maradt elveihez. Ebből következően ellentétes politikai alapeszmék tapasztalhatók a műveikben: Forgách

nyíltan Habsburg-ellenes, rendi nézeteket képvisel, míg Istvánffy szemében a rendi jogok és szabadságok érvényesítése csak az uralkodóhoz való hűség és a törvények betartása mellett képzelhető el. Petneházi szerint ezért visszafogottabb Istvánffy Forgáchhoz képest: a problémákat hajlamos elhallgatni, de legalábbis kevésbé élesen tárgyalni. Állítása alátámasztásához néhány olyan részletet citál a szerző, amelyek mindkét történetírónál előfordulnak (I. Ferdinánd és Nádasdy Tamás jellemzése, illetve az 1563. évi országgyűlés leírása), s amelyek összevetése valóban igazolja a fenti állítását.

Kasza Péter egy másik hiányzó, illetve Fodor Henrik 1940. évi kísérlete után félbemaradt megközelítésre vállalkozik: Istvánffy forrásainak minuciózus feltárására, illetve arra, hogy Istvánffy a forrásaitól miben tér el, hol módosítja őket.⁷² Ez utóbbi mozzanat döntő jelentőségű, mivel tapasztalatom szerint ilyen esetekben érhető tetten igazán a mindenkori – de főleg a forrásait általában elhallgató kora újkori – történész. Kasza tanulmánya is éppen ezt igazolja. A szerző Buda 1540–1542. évi ostromainak elbeszélését vizsgálja a *Historiae*ben. Istvánffy forrása – amint az az alapos szövegvizsgálatból kiderül – egyértelműen Giovio kortörténeti munkája volt (és néhol talán Brutus műve). Ám a magyar történetíró áthangolja az itáliai historikus szövegét: a német generálisokat és a németeket is igen negatívan ábrázolja, többször is a magyarok gyűlöletével, megvetésével vádolva őket (ez az utóbbi elem Giovió-nál teljességgel hiányzik). Kasza a jeles bécsi humanista és udvari történetíró, Wolfgang Lazius *Rerum Austriacarum Decades* című alkotásának vonatkozó részeit is megvizsgálja, akinél persze ugyancsak nincs szó a németek magyargyűlöletéről, ugyanakkor Giovio (és Istvánffy) elbeszélésétől nem tér el érdemben. A továbbiakban érdekes kutatási irány lehet megvizsgálni, hogy mire vezethetők vissza Istvánffy fentebbi nézetei, így a „németekkel” szembeni ellenérzés, illetve a németek magyargyűlöletének hangoztatása – talán csak nem saját tapasztalataira, amelyeket a tizenöt éves háború során vagy még előtte szerzett?⁷³

Bagi Zoltán Péter – Kasza Péterhez hasonlóan – Istvánffy forrásaira volt kíváncsi, ráadásul ugyancsak egy ostrommal, mégpedig Szigetvár 1566. évi elestével kapcsolatban. Tanulmányában megállapítja, hogy a *Historiae* szerzője Cserenkó (Črňko) Ferencnek, Zrínyi Miklós belső szolgálojának a horvát

72 A pontosság kedvéért említjük meg, hogy Nagy Gábor – amint láttuk – egyik korai dolgozatában szintén vállalkozott hasonlóra. Ld. *Nagy Gábor: Bonfini-szöveghelyek* i. m.

73 Pálffy Géza szintén érzékeli és hangsúlyozza, hogy Istvánffy gyakran negatív hangnemben említi az „idegen nemzet igáját” (*externae gentis iugum*), vagyis a Habsburg-uralmat, ami ugyancsak személyes élményeken, illetve sérelmeken alapult. Ld. *Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010. (História Könyvtár: Monográfiák, 27.) 2. kiad. Budapest, 2015. 251. (a 18. jegyzetben konkrét példákkal), 407. A „német uralom”, illeve a „németek” pejoratív ábrázolására Istvánffynál lásd még *Nagy Gábor: „Barbarorum iuga, exterorum dominatio”. Beiträge zur Modifizierung des ungarischen Feindbildes im 16. Jahrhundert*. In: *Ein Raum im Wandel: Die osmanisch-habsburgische Grenzregion vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Hrsg. Norbert Spannenberger – Varga Szabolcs. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2014. 159–180.

nyelvű beszámolóját, illetve a művét átdolgozó és latinra fordító Samuel Budina munkáját vette alapul az esemény elbeszéléséhez. Ugyanakkor Bagi felfigyelt arra, hogy Istvánffy néhány helyen további epizódokkal, nevekkal és adatokkal bővíti az elbeszélést. A tanulmány szerzője megkísérli ennek okait kinyomozni, és a lehetséges forrásokat, vagy legalábbis „információs utakat” feltérképezni. Elsődleges magyarázatként hozza fel az Istvánffy família és Szigetvár közötti szoros kapcsolatot (a családnak háza is volt a városban, Istvánffy testvéreinek egyike, Pál a nevezetes kirohanáskor esett el stb.), ami nyilvánvalóan közrejátszott abban, hogy különleges, máshonnan nem ismert szóbeli információk jutottak el akár Miklóshoz, akár a család más tagjához. Bagi megemlíti azt is, hogy Istvánffynak és feleségének Somogyban és Zalában is voltak birtokai, s a történetíró birtokügyekben személyesen is járt a vidéken, ami szintén elősegíthette az információszerzést. A tanulmány név szerint is megnevez néhány lehetséges informátort, így a historikus öccsét, Istvánt, két előkelőbb túlélőt, Alapy Gáspárt és Orsits Istvánt, valamint Csányi Ákost, a Nádasdy-birtokok főprefektusát. Bagi végezetül megvizsgálja Istvánffy, illetve forrásai hitelességét az ostrommal kapcsolatban. Főleg a győri táborba hírmondóként menesztett szigetvári gyalogos katona – utóbb nyomtatásban is publikált – jelentése az összevetés alapja. A beszámoló számos helyen eltér az eddig szinte kanonizált Cserenkó–Budina-féle elbeszéléstől, és az azt követő Istvánffy-szövegtől: a szigeti gyalog ugyanis nem említi Zrínyi buzdító beszédét, továbbá elmondása szerint Zrínyi nem díszes ruhában, hanem páncélingben és sisakban rontott ki a törökre. Kérdés persze, hogy ennek a beszámolóznak mindenben igazat kell-e adnunk, és hogy miért lenne hitelesebb, mint a szintén szemtanú Cserenkó Ferenc beszámolója, aki ráadásul Zrínyi belső embere volt.

Varga Szabolcs dolgozata – bár elsősorban az Istvánffy családról, annak baranyai gyökereiről szól – több szempontból is elősegíti a *Historiae* értelmezését. Egyrészt ugyanis tanulmánya végén Varga arra vállalkozik, hogy a mohácsi csata Istvánffy-féle leírását összevesse Brodarics *Historia verissimájával*. Az eredmény hasonló, mint Bagi írásában: értékes többletek, máshonnan nem ismert információk (helyismeretről, illetve a birtokviszonyok ismeretéről tanúskodó megjegyzések, konkrét személyek megnevezése, akikhez valamilyen cselekedet is fűződik) találhatók a nádori helytartó munkájában, amit Varga azzal magyaráz, hogy Istvánffy szóbeli hagyományokat, családi környezetében hallott történeteket dolgozott bele a művébe.

Másrészt Varga rokonítja a *Historiaet* Tinódi históriás énekeivel, mivel a témájuk meglátása szerint jelentős részben fedi egymást. Amint fogalmaz, „Istvánffy és műve ezek alapján összekapcsolható a törökök elleni háborúban megszülető vitézi társadalommal és a körükben megjelenő ethosz egyik fő kifejezőjének számító históriás énekekkel is”. A szerző meg is magyarázza, honnan ered ez a „rokonság”. Felvázolja ugyanis azt a miliót, amelyben az Istvánffy család – és valószínűleg Tinódi is – mozgott: a középkor végi gazdag és sűrűn lakott Baranya megyét, illetve az ottani erős, vagyonos, felfelé törek-

vő köznemesi réteget, amelynek számos művelt, iskolázott tagja volt, és amely a hivatali pályát tekintette kiugrási lehetőségnek. Ezt a világot azonban szétzúzta, felbomlasztotta a török hódítás: a baranyai nemesek jelentős részben elvesztették jószágaikat, s a végvárakban húzták meg magukat, már csak azért is, hogy a török torkában lévő birtokaikat megtartsák, nemcsak a hódítók, hanem a végvári tisztek és más riválisok ellen is. Istvánffy családja, de a Szigetváron rövid ideig katonáskodó későbbi propalatinus is ismerte – mégpedig belülről – a kialakuló „vitézló rend” életét.⁷⁴ Két fivérének az életében meghatározó lett a végvári karrier: testvére, Pál, mint említettük, Szigetvár 1566. évi ostromakor, a védők kirohanásakor esett el (szigetvári szolgálatát egyébként éppen a birtokok védelmének igényével magyarázza Varga); másik fivére, István előbb kanizsai lovashadnagy, majd veszprémi vicekapitány, végül palotai várkapitány lett.⁷⁵

Istvánffyt tehát szoros, részben családi kapcsolatok fűzték a végvárak világához – ami persze a korszakban nem kuriózum, hanem inkább tipikus volt.⁷⁶ Istvánffy azonban e kapcsolatokat „használta” is, és pedig információs forrásként. Amint arra Székely György és tárgyalt tanulmányában Varga Szabolcs is utal, Istvánffy nagyon sokat ír a végvári harcokról, portyákról, lesvetésekről. Bartoniek Emma szerint ezek az epizódok csak arra voltak jók, hogy kitöltsék a várháborúk közötti időszakokat, a „háborús békeéveket” (1568–1591) – mivel Istvánffyt elsősorban a nagy hadjáratok érdekelték.⁷⁷ Álláspontja azonban erősen vitatható. Ezeknek a történeteknek a részletgazdagsága, kiváló megformáltsága, a magyar végváriak vitézségének méltatása éppen azt mutatja, hogy a szerző nagyon fontosnak tartotta ezeknek az eseményeknek a megörökítését. Jó példa erre annak az 1583 őszén végrehajtott portyának az elbeszélése, amelynek során a veszprémi vicekapitány, a már említett Istvánffy István Ormándy Péter palotai alkapitánnyal együtt szétverte Ali koppányi bég seregét. Az izgalmas történet bővelkedik fordulatokban, és igen választékos stílusban van megfogalmazva. Hogy egy példát hozzunk: az ütközet tetőpontján két altiszt – a késve érkező Ormándyt és katonáit ellenséges csapatnak vélvén – *oratio obliqua*ban, vagyis a klasszikus latin prózában elegáns stíluselemnek számító függő beszédben próbálja Istvánffy Istvánt visszavonulásra bírni. Ezzel szerzőnk remekül fokozza a feszültséget, mivel az

74 Istvánffy szigetvári katonáskodásának problémájára ld. Nagy G.: „Tu patriae” i. m. 1213–1215.; a kérdésre lásd még Varga Szabolcs és Nagy Gábor tanulmányait a jelen kötetben.

75 Ld. Pálffy Géza: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adatai (16–17. század). In: Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről. Szerk. Tóth G. Péter. Veszprém, 1998. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9.) 91–188., itt: 116., 131., 146.; Benits Péter: Bevezető. In: Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. S. a. r. Benits Péter. I/1. Budapest, 2001. 7–23., itt: 11.

76 Pálffy Géza pontos adatokkal mutatja be, hogy az arisztokráciába emelkedő nemesség jelentős része katonai, ezen belül is végvári szolgálat révén kapott főnemesi címet, ahogy a kis- és középnemességből is igen sokan választották a katonai karriert. Ld. Pálffy G.: A Magyar Királyság i. m. 165–173.

77 Ld. Bartoniek E.: i. m. 344.

olvasót izgalomban tartja a kérdés, vajon enged-e a vicekapitány a két tiszt helyesnek tűnő érveinek, avagy sem.⁷⁸ Maga az epizód, illetve írásba foglalása többszörösen is jellemző, hiszen annak a szerző fivére a főszereplője, így alighanem ő volt a forrása is; továbbá a győztes portya elbeszélésével Istvánffy Miklós egyszerre örökítette meg a családtag dicsőségét, valamint a végvári katonák vitézségét.

Ilyen történetekből rendkívül sok olvasható a *Historiaeben*,⁷⁹ és a szövegben való mennyiségi és minőségi jelenlétükből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Istvánffy művének egyik fő célja a században kialakuló vitézítő rend heroizmusának, küzdelmeinek megéneklése lehetett. Erre minden oka megvolt, elsősorban több rendbeli személyes és családi érintettsége miatt, hiszen annak a baranyai, illetve általában a hódoltság területén egykor birtokló köznemességnek, amelynek ő is tagja volt, a végvári szolgálat jelentette az egyik kézenfekvő karriert, sőt életmódot. Istvánffy ezáltal egy új életforma és egy új társadalmi réteg kialakulásának, harcainak, hadi dicsőségének a *tudatos* megörökítője is egyben. Nem csoda, hogy a következő század harmincas éveiben számos végvári tiszt segítette és támogatta a Tállyai Pál kancelláriai titkár ál-

78 A részlet megformáltsága mutatja, milyen nagy jelentőséget tulajdonított Istvánffy a történetnek, s talán az is érződik, hogy örömet lelte az efféle hadi kalandok elbeszélésében: „Ormandius cum LX. hastatis equitibus, ac centuria peditum e proximo colle se demittere visus est; Petrus vero Orsius, et Matthaeus Niger Beszprimii ordinum ductores eam manum hostilem esse rati, Isthvanffium, ut receptui canere iuberet, ac quantocunqve victoriae proventu contentus esset, monere, et ne se suosque hostibus temere et incaute obiectaret, dehortari; parceret fessis cohortibus, et rediret; non defuturos deinceps quoque hostes, cum quibus dimicari possit.” Ld. N. *Isthvanffius*: i. m. 560. Fordításunkban: „Feltűnt Ormány, amint hatvan kopjás lovassal és egy század gyaloggal leereszkedik a szomszédos dombról; de Eörsy Péter és Fekete Máté veszprémi lovashadnagyok ellenséges csapatnak hitték őket, s figyelmeztették Istvánffyt, hogy fúvasson visszavonulót, és elégedjen meg ennyi győzelemmel; igyekeztek lebeszélni arról, hogy magát és övéit megdondatlanul és óvatlanul kiszolgáltassa az ellenségnek; kímélje fáradt csapatait és vonuljon vissza; a jövőben is lesz majd ellenség, akivel harcolni lehet.” A teljes történetet ld. uo. 560–561. A lovashadnagyok azonosítására és magyar névalakjukra ld. *Pálffy G.*: A veszprémi végvár i. m. 131., 132. A portyára, annak hátterére és következményeire ld. *Szakály Ferenc*: Ali koppányi bég sarca (Adalékok a hódoltsági magyar kereskedelem problematikájához). *Folia Historica* 2. (1973) 35–54.

79 Fel lehet még hozni Koppánynak (Törökkoppány) a veszprémi, pápai és palotai végváriak általi feldúlását, ami hasonlóan izgalmas és nagyon jól megformált elbeszélés. Ld. N. *Isthvanffius*: i. m. 565–567. Legyen szabad itt megemlítenem bizonyos személyes érintettséget. Munkatársaimmal már régóta dolgozunk Bél Mátyás (1684–1749) nagy országleírása, a *Notitia* kéziratban maradt vármegyeleírásainak a kiadásán. Ismeretes, hogy Bél e leírásokban külön fejezetekben tárgyalta a várak történetét. E részeknek a gerincét – amennyiben végvárakról van szó – éppen az Istvánffy munkájából citált vonatkozó idézetek jelentik. Következésképpen a kiadás során számtalanszor olvashattuk és élvezhettük a *Historiae* eme nagyszerűen stilizált, novellaszerű elbeszéléseit a végváriak tetteiről. Bél eme „tematikus gyűjtéseinek” az eredménye előttem mindennél jobban bizonyította Istvánffy törekvését az efféle történetek megörökítésére. Az említett szövegkiadások: *Matthias Bel*: *Notitia Hungariae novae historico geographica* [...] Comitatum ineditorum tomi I–IV. Ed. Gregorius Tóth. *Textum recensuerunt notisque instruxerunt Bernadett Benei* [et al.] Budapest, 2011–2017. A fent említett két történetet – Istvánffy citálása, illetve kivonatolása alapján – ld. uo. IV. 232–235.

tal készített magyar fordítást⁸⁰ – habár a támogatás mikéntje még nem tisztázott, az bizonyosnak tetszik, hogy a fordítás ajánlásában felsorolt tisztek, kapitányok tisztában lehettek a mű tartalmával (vagy éppen Tályyai hívta fel rá a figyelmüket). Varga Szabolccsal egyezően úgy vélem tehát, hogy Istvánffyban a „végek dicséretének” nagy prózai megörökítőjét is tisztelhetjük – művét alaposan meg kellene vizsgálni ebből a szempontból is.

Istvánffy életútjának nyomában

Istvánffy Miklós életpályáját elsőként Kerékgyártó Árpád dolgozta fel részletebben, különös hangsúlyt helyezve a nádori helytartónak az Illésházy-perben játszott negatív szerepére.⁸¹ Amint azt Nagy Gábor újabban megállapította, Kerékgyártó elítélő véleménye Károlyi Árpádnak az Illésházy-perről szóló, 1883. évi értekezésére vezethető vissza, ahol a jeles történész mintegy morális ítéletet hirdetett Istvánffy felett. Ez a nehezítés a későbbi életrajzoknak is állandó eleme lett.⁸² Starck Andor valamivel hosszabb életrajzot készített, mint Kerékgyártó, de valójában új adatok nincsenek írásában.⁸³ Annál inkább vannak Holub József könyvében, aki alapos levéltári kutatások után, a *Historiae* mellett számos egyéb elbeszélő forrást (pl. a Verancsics-hagyatékot) is bevonva a vizsgálatba, egy nagy lélegzetű, új alapokra helyezett Istvánffy-életrajzot alkotott.⁸⁴ Ugyanó Istvánffy Pálról, valamint az Istvánffy családról is kiadott egy-egy kisebb értekezést.⁸⁵ Bóta Károly 1938. évi tanulmánya kevés új információt tartalmaz a történetíró életéről,⁸⁶ Fodor Henrik pedig csupán a legfőbb adatokat említi.⁸⁷ Bartoniek Emma és Székely György említett dolgozataiban szintén nem olvashatók új megállapítások Istvánffy életpályájáról.⁸⁸ Nagy Gábor e téren is nagy lépést tett előre, mivel bevonta

80 Ld. *Benits P.*: i. m. 14–17.

81 *Kerékgyártó Á.*: i. m. 325–328.

82 Ld. *Nagy G.*: „Regni Hungariae” i. m. 74–77. A legsúlyosabb elmarasztalás Makoldy Sándortól származik, aki 1933. évi rövid írásában Istvánffy egész életére és munkásságára rávetíti a perben játszott kifogásolható eljárását, s ezáltal egy amorális, elvakult, nemzetietlen figurát farag belőle, aki a *Historiae*ben is olyan szolgálalkú és elfogult volt, mint életében. Ld. *Makoldy Sándor*: Istvánffy Miklós történeti szemlélete. In: A Budapesti VI. Kerületi Magyar Királyi Állami Bátor Kemény Zsigmond Reáliskola Értesítője az 1932–33. iskolai évről. Közread. Péch Aladár. Budapest, 1933. 3–15. Nagy Gábor szintén foglalkozott Istvánffynak a perben játszott szerepével, s igyekezett méltányosabb véleményt megfogalmazni, többek között újonnan felfedezett források segítségével is. Ld. *Nagy G.*: „Tu Patriae” i. m. 1238–1242.

83 *Starck A.*: i. m. 10–19.

84 *Holub J.*: i. m. 13–44.

85 *Holub József*: A kisasszonyfalvi Istvánffy-család. Két pecsétraajzzal. Turul 27. (1909) 3. 112–123; *Uő*: Istvánffy Pál. In: Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére. Írták tanítványai. Budapest, 1912. 222–237.

86 *Bóta K.*: i. m. 5–11.

87 *Fodor H.*: i. m. 4–5.

88 Ld. *Bartoniek E.*: i. m. 341–344.; *Székely Gy.*: i. m. 17–27.

Istvánffy levelezésének általa gyűjtött darabjait a kutatásba, illetve egyéb levelezéseket és más (hazai és külföldi) levéltári forrásokat is felhasználta.⁸⁹ Ennek köszönhetően az ő nevéhez fűződik az újabb „minőségi ugrás” Holub után, már ami a propalatinus életútjának kutatását illeti.

Tanulmánykötetünkben öt írás foglalkozik Istvánffy családjával, illetve életútjával, s mindegyik jelentősen gazdagítja eddigi ismereteinket. Ács Pál tanulmányának tárgya Miklós édesapja, Istvánffy Pál, aki a maga jogán is figyelmet érdemel, de pályájának figyelmes vizsgálata nagyban segít megérteni fia sorsának későbbi alakulását. Már az a tény is, hogy Pál Padovában tanul – ahogy majd Miklós –, sokatmondó. Ács nagyon aprólékosan mutatja be azt a szellemi környezetet, amelyben Miklós apja mozgott az itáliai peregrinációja idején: e vizsgálathoz a Pál által birtokolt Filippo Beroaldo-féle Cicero-kommentár, illetve az 1522–1523-ban megjelent Janus Pannonius-kiadásba írt szép üdvözlőverse szolgált kiindulópontként. Ács ugyanakkor végigköveti Istvánffy Pál itthoni, meglehetősen kacsringós karrierjét is. Felhívja a figyelmet arra, hogy hazatérte után Miklós apja a Baranyában is birtokos Perényi Péter koronaőr familiárisa volt, de a nagyravágyó főúrral együtt török fogságba került, ahonnan csak nagy nehézséggel tudta kiváltani magát. Ugyancsak bőven tárgyalja emellett Pál unokaöccsének, Istvánffy Istvánnak a meggyilkolását, elemelve annak körülményeit, illetve Pálnak az alkalomra írt gyászversét is. Emellett a szerző alaposan körüljárja Istvánffy Pál úttörő irodalmi teljesítményét, az első magyar nyelvű széphistóriát (*Historia regis Volter*, más néven *Voltér és Grizeldis*), s annak előzményeit; értékeli magának a műnek a színvonalát, és kimutatja kapcsolódási pontjait (elsősorban a reneszánsz itáliai költészethez, Petrarcahoz és Boccaccióhoz). Tanulmánya végén Ács Pál úgy összegzi vizsgálatait, hogy bár az atyai örökséget Istvánffy Miklós sokban követi – életükben közös vonás az itáliai tanulmányút, a humanista műveltség, Janus és Bonfini szeretete, illetve a latin verselés –, de egyben a generációs különbség is megfigyelhető kettejük között: Miklós már nem verselt magyarul, mivel ő már egy más korba, más társadalmi-kulturális közegbe született bele.

Varga Szabolcs tanulmányát fentebb már érintettük a *Historiae*vel kapcsolatban, de itt ismét ki kell térnünk rá, ugyanis az Istvánffy család történetével, s magának Miklósnak az életpályájával kapcsolatban is sok új adatot szolgáltat, köszönhetően egyebek mellett a Horvát Állami Levéltárban (Hrvatski državni arhiv), illetve az ennek állományában lévő Draskovich-levéltárban (Arhiv Drasković) végzett kutatásainak.⁹⁰ Varga erre támaszkodva igen rész-

89 Ld. elsősorban Nagy G.: „Tu Patriae” i. m.

90 Már Berlász Jenő felhívta a figyelmet arra, hogy Istvánffy lányának, Évának és Draskovich II. Jánosnak a házassága révén több, eredetileg a történetíró tulajdonát képező kézirat átkerült a Draskovichokhoz. Ld. *Berlász J.: Újabb információk* i. m. 218. Azóta kiderült, hogy az Istvánffy-levéltár egy jelentős része a férj családjának levéltárába vándorolt át, így Istvánffy felesége, bajnai Both Erzsébet familiája iratainak egy része is. (Köszönöm Pálffy Géának a szíves tájékoztatást.)

letesen rajzolja meg a család történetét, ezen belül is birtokállományának változásait a 16. században. A tanulmányból kiderül, hogy a család nem szakadt el Baranyától Pécs és Kelet-Baranya oszmán meghódítása (1543) után. Előbb Szigetváron vetették meg a lábukat, majd Késás Pál várneggyal való viszályuk után Varasdon, a Gyulay-birtokon. Végül Késás halálát (1547) követően ismét megjelentek Szigetváron, ahonnan Pál és más családtagok is megpróbálták birtokaikat kormányozni, illetve megoltalmazni, mégpedig Oláh Miklós érsek és kancellár, a család nagy hatalmú patrónusa segítségével. Pál halála után az özvegy és a két fiú igyekezett a somogyi és baranyai birtokokat megtartani, amelyek uralkodói adományokból újakkal is gyarapodtak – védnökük továbbra is Oláh volt, akinek Istvánffy a titkára lett. Varga Szabolcs hangsúlyozza, hogy Miklós soha nem szakadt el dél-dunántúli szülőföldjétől, már csak helyben lévő birtokai miatt sem.

A fentebb már ugyancsak érintett tanulmányában Nagy Gábor a Balásfi (Balásfy) Tamás (1580–1625) tollából származó, majd Kollár Ádám Ferenc által 1766-ban kiadott Istvánffy-életrajzot elemzi. Nagy egyrészt eredeti nyelven közli ezt a nagy fontosságú szöveget, majd tárgyalja keletkezési idejét, s megállapítja, hogy az hosszabb periódus alatt készült: bizonyos részei még akkor, amikor Istvánffy élt, míg mások már a propalatinus 1615. évi halála után. Ezután végighalad az életrajz tartalmán, vizsgálja adatainak hitelét, pontosságát, s ezenközben az Istvánffy-életrajzhoz is fontos adalékokat nyújt, részben levéltári iratanyag (a már említett Draskovich-levéltár vonatkozó része, levelezés, hivatalos dokumentumok) alapján. Nagy Gábor párhuzamos szöveghelyekkel meggyőzően támasztja alá azt az állítását, hogy Balásfinak a *Vita* írásakor rendelkezésére állt a *Historiae* kézírata, amelyet minden bizonynyal Pázmánytól kapott meg. Szintén fontos a XXXV–XXXVIII. könyvek kivonatainak datálása: Nagy meggyőző filológiai érveléssel kimutatja, hogy az utolsó esemény, amelyet valóban Istvánffy jegyezhetett le, II. Mátyás császárra koronázása (1612. június 24.) volt, tehát véleménye szerint az *epitomék* nem sokkal ezután készülhettek el.

Fazekas István tanulmányának tárgya Istvánffy magyar kancelláriai titkári működésének elemzése. A szerző sok lehetséges, továbbgondolandó momentumot kínál a jeles történetíró karakteréhez. Rámutat, hogy Istvánffy mint kancelláriai titkár igen komoly gyakorlati tudást szerzett a magyar jogban az ügyintézés során, s nyilván ez tette lehetővé, hogy azután nádori helytartóvá lépjen elő. Fazekas azt is kiemeli, hogy a későbbi propalatinus bizonyára komoly kapcsolati hálóra tett szert már Oláh Miklós titkáráként is, és ez kancelláriai titkári működése alatt tovább bővült, így a bécsi hivatalnokihumanista körökkel is érintkezésbe lépett. (Ezt a megállapítását kiválóan egészíti Kiss Farkas Gábor alább tárgyalandó tanulmánya, aki Istvánffy egyik alkalmi költeménye és az udvari önreprezentáció kapcsolatait vizsgálja.) Fazekas elemzéséből kiderül az is, hogy Istvánffy a magyar rendi vezető réteggel is folyamatos kapcsolatban állt az ügyintézés miatt, így például a Magyar Tanács tagjaival is 1575-ben, II. Miksa prágai távolléte miatt, amikor a helyet-

teséül kinevezett Károly főherceg mellé magyar tanácsosokat rendeltek ki. Úgy gondolom, hogy izgalmas és gyümölcsöző munka lenne megvizsgálni, hogy az említett jogi jártasság, a kapcsolati háló, illetve a hivatali ügyintézés tapasztalata hogyan jelenik meg – ha megjelenik – a *Historiae*ben.

Zágrábi kolléganónk, Iva Mandušić tanulmánya elsősorban azért lehet érdekes a magyar olvasónak, mert horvát nézőpontból közelíti meg Istvánffy munkásságát. A szerző megvizsgálja a propalatinus horvát kapcsolatait, a Varsád megyei vinicai birtokán töltött éveit, a horvát arisztokráciával kiépített kapcsolatait, Horvátországhoz és Szlavóniához kötődő politikai szerepvállalását, illetve a horvátországi katolikus megújulásban betöltött szerepét, amely elsősorban a zágrábi jezsuiták anyagi támogatásában fogható meg – valamint abban, hogy könyvtára egy részét ugyancsak a zágrábi jezsuita rendházra hagyta. Minthogy Istvánffy Vinicán fejezte be a munkáját, Mandušić a korabeli horvát történetírást mint lehetséges miliót is vizsgálja, valamint kitér Istvánffy művének a horvát történetírásban való recepciójára is (Ráttkay György, Pavol Vitezovic Ritter, valamint Kerčelics/Krčelić munkáiban). Érdekesség, hogy felveti az általa Trakostyáni Évkönyvnek nevezett *Notationes rerum memorabilium* című kézirat kérdését is, amelynek a szerzőjeként egyértelműen Istvánffyt nevezi meg (amint láttuk, Nagy Gábor csak részben tartja annak). Végül könyvtára sorsáról is közöl néhány fontos adalékot.

A költő, művészetpártoló és bibliofil Istvánffy

Istvánffy költészetének elmélyültebb vizsgálata verseinek 1935. évi kritikai kiadása után indult meg;⁹¹ ezt megelőzően a kutatók nem vesztegettek sok szót életművének erre az oldalára.⁹² Bóta Károly a kritikai edícióra támaszkodva már hosszabban foglalkozott az Istvánffy-versekkel. Áttekintésében felfigyelt az alkalmi költemények nagy számára, de ennek okait nem keresi, csupán a humanista poézis velejárójának tartja. Hosszan citálja továbbá a versek antik előképeit, ám – amint azt a kötetünkben szereplő tanulmányok ismertetéséből látni fogjuk – a kortárs késő humanista minták legalább ennyire fontosak Istvánffy költészetének elemzésénél. Bóta ugyanakkor hangsúlyozta a már említett Radéczy-kör erős jelenlétét a költői életműben.⁹³ Az említett irodalmi csoportosulásnak mint kézenfekvő kontextusnak, illetve irodalmi közegnek hatását később más szerzők is vizsgálták (Barlay Ö. Szabolcs,

91 *Nicolaus Istvanffy: Carmina*. Ed. Iosephus Holub – Ladislaus Juhász. Lipsiae, 1935. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum – Saec. XVI–XVII.)

92 Korábbi (alapvetően negatív) értékelés Istvánffy költészetéről: *Holik Flóris: Istvánffy Miklós, mint költő*. Irodalomtörténeti Közlemények 32. (1922) 140–146.

93 *Bóta K.*: i. m. 13–27.

Ritoókné Szalay Ágnes és Klaniczay Tibor).⁹⁴ Az utóbbi időben Csehy Zoltán foglalkozott több tanulmányban is a jeles historikus verseivel.⁹⁵

Kötetünkben két dolgozatnak tárgya Istvánffy költészete. Kiss Farkas Gábor a jeles historikus egyik fontos költeményét, az Oláh Miklóshoz címzett panegirikuszt elemzi. A szerző először bemutatja a claudianusi panegirikusz divattá válását a 16. században, és különösen a bécsi Habsburg-udvarban. Az alkalmi költemények eme típusa jó önreprezentációs lehetőség volt mind a címzett, mind a szerző számára, és ez igaz az Oláh-panegirikuszra is. Kiss ezt követően áttekinti a költemény tartalmát, kimutatva, hogy Istvánffy mit hallgat el, illetve mit hangsúlyoz ki az esztergomi érsek életpályájából. Mellőzi például a tanulóévek ismertetését – noha ebben a verstípusban ez kötelező elem –, mert Oláh domidoctus volt; a származásnál római telepésekkel fűszerezett dák eredetet ad, de a Hunyadiakkal való rokonságot is hangsúlyozza. Kimarad viszont az ünnepelt „könyvtára”, azaz kedvenc, példaadó szerzőinek felsorolása, mivel Istvánffy ezt az elemet nem érezte fontosnak. Amikor ugyanis a költemény született (1564. január 1.) akkor, Kiss véleménye szerint, már Oláhnak a világi-egyházi karrierje, elnyert címei kaptak jelentőséget, nem pedig humanista karaktere. Ezért jutott szerephez a műben Oláh ellenreformációs tevékenysége, a „gonosz erő” epikus szerepét viszont a török tölti be. Istvánffy ügyes fogással Eger 1552. évi megvédését Oláh imájának tulajdonítja, majd – amint Kiss fogalmaz, a „post hoc, ergo propter hoc” módszerével – a győzelemnek tudja be, hogy Oláh 1553 tavaszán esztergomi érsek lett. Tanulmánya végén Kiss Farkas Gábor arra figyelmeztet, hogy amennyiben Istvánffy ilyen ügyesen használta az elhallgatást és a kihangsúlyozást, valamint ilyen rafináltan tudott oksági viszonyt kreálni egymás után következő események között, akkor történeti munkáját is retorikai műként kell olvasni, ahol a szerző szintén alkalmazhatja ugyanezen technikákat. Még ha egy panegirikusznak mások is a céljai és módszerei, mint egy történelmi munkának, a fenti megállapításokat mindenképpen elgondolkodtatónak tartjuk.

Csehy Zoltán Istvánffy költeményeinek három csoportjával, a korban divatozó „miniatúr pásztoridillel”, az úgynevezett sodales-versekkel és a sírversekkel foglalkozik, így az egyes költemények műfaji mintáival, illetve szövegszerű előzményeivel, amelyek között antik, illetve kortárs költők, versgyűjtemények is vannak. Aprólékos filológiai elemzéssel ismerteti az egyes Istvánffy-szövegrészek és az előképek közötti kapcsolatot, s mutatja fel, hogy mit adott hozzá szerzőnk az eredetihez, s miben hozott saját, egyéni színt. Vizsgálja a Radéczy-körhöz való kapcsolódását is a szerzőnek, amely a sodales-versekben nyilvánult meg. E költemények szintén szoros antik és kor-

94 Erre bővebben ld. Csehy Zoltán tanulmányát a kötetben.

95 *Csehy Zoltán: Istvánffy, a költő.* In: *Uő: Parnassus biceps.* Pozsony, 2007. 169–188.; *Uő: Magán- és közélet Istvánffy Miklós sírverseiben.* In: *Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére.* Szerk. Nemerényi Előd. Budapest, 2009. 57–65.; *Uő: Vita pubblica e vita privata negli epittafi di Miklós Istvánffy.* In: *Vita pubblica e vita privata nel Rinascimento.* Ed. Luisa Secchi Tarugi. Firenze, 2010. 285–293.

társ párhuzamokkal bírnak. Ugyancsak szerencsésen mutatja fel Istvánffy egyes sírverseinek szövegrétegeit, antik és neolatin kontextusait. Végkövetkeztetése az, hogy Istvánffy versei csak e kontextusok felfejtése révén érvényesülnek, vagyis tisztában kell lennünk a korszak humanista alkalmi költészetének „hagyománytörténéseivel” ahhoz, hogy e versek minőségét, tartalmát valóban értékelni, értelmezni tudjuk.

Istvánffynak a képzőművészetekkel való kapcsolatáról Mikó Árpád fentebb már említett tanulmánya tájékoztat, végül pedig Orlovszky Géának és Szentmártoni Szabó Géának a már szerkezetében is érdekes, két „párhuzamos” részből álló tanulmánya következik Istvánffy egyik könyvbejegyzéséről – amelynek felfedezése az azóta tragikus hirtelenséggel elhunyt Orlovszky Géa érdeme. A két szerző egyrészt fontos adalékokkal szolgál Istvánffy könyveinek provenienciáját illetően, minthogy a kötetet, amelyben Istvánffy bejegyzése olvasható, a Központi Papnevelő Intézet könyvtára őrzi. Másrészt a jeles történetíró bejegyzése egy Mátyás királyt ábrázoló táblakép feliratait, pontosabban epigrammáit tartalmazza, ami számos kérdést vet fel. Itt némiképpen eltér a két szerző álláspontja, mivel Orlovszky szerint a bejegyzés egy – máshonnan is ismert – Mátyás-falfreskóra vonatkozik, míg Szentmártoni Szabó szerint létezett mind a falfreskó, mind pedig a táblakép, és az ezekre vonatkozó későbbi szöveges és képi források is biztonsággal szétválaszthatók. Mindenesetre azon túl, hogy e két (vagy esetleg egy) képzőművészeti alkotás, illetve felirataik recepciójával megismertet minket a tanulmány, van még egy lehetséges hozadéka, kifejezetten Istvánffy életpályájára, kapcsolatrendszerére vonatkozóan is. Orlovszky ugyanis felveti, hogy Istvánffy Jordán Tamás orvosdoktortól másolhatta az epigrammákat, aki járt Rómában, és szintén feljegyezte azokat, ráadásul kapcsolatban állt a Radéczy-körrel, amelynek Istvánffy oszlopos tagja volt. Igaz, ezzel kapcsolatban Szentmártoni Szabó a két feljegyzés eltéréseire figyelmeztet, így Orlovszky feltevése óvatossággal kezelendő.

Hogyan tovább?

Ha most végigtekintünk a kötet tanulmányain, akkor azt láthatjuk, hogy nagy számban található bennük új és fontos kutatási eredmények. Véleményem szerint jobban érthető lesz a jövőben Istvánffy Miklós karaktere azáltal, hogy gazdagodtak ismereteink az apai és általában a családi örökségről, ami igen sok szempontból determinálta a későbbi historikus művelődését, világlátását, politikai nézeteit – enélkül műve is alig lenne érthető. Sok újabb adat látott napvilágot Istvánffy életéről, kancelláriai titkári működéséről, Horvátországhoz (és Szlavóniához) fűződő viszonyáról. Úgy vélem, hogy a *Historiae* feltárásához is közelebb jutottunk, hiszen már jobban látjuk a korabeli magyarországi történetírásban elfoglalt helyét, külföldi mintáit, a benne megfogalmazódó állásfoglalásokat (amelyek nem olyan egysíkúak, mint korábban gon-

dolták), illetve azt, hogy miben tér el más korabeli szerzőktől, sőt, miben különbözik az általa használt kútfőktől, és miben hoz újat – s eme „új” adatok milyen kútfők, informátorok alapján lettek számára ismertté. A kötet eredményeinek köszönhetően a *Historiae* egyik fő témáját, mozgatóját, egyben kiváltó okát is tisztábban láthatjuk – ez pedig nem más, mint az oszmán hódítás révén kiépülő védelmi rendszer, a megszülető „vitézli rend”, és a végvári harcok, az állandósuló hadiállapot 16. századi valósága, amely Istvánffy és családja életét is alapvetően, mondhatni brutálisan meghatározta. Emellett a kötet révén reményeink szerint jobban érthető lesz a jeles historikus költészete, annak tágabb kontextusai, akár Istvánffynak Oláh Miklóshoz való viszonyára, akár a bécsi udvarban divatozó udvari (alkalmi) költészetre, akár, még szélesebb optikával, a korabeli neolatin poézisre, annak műfajaira, illetve tematikájára gondolunk. Végül Istvánffynak a képzőművészetekhez való viszonyát, könyvtárát, illetve annak sorsát is több szerző kutatta a kötetben, jelentős eredményeket felmutatva.

Tanulmánykötetünk persze nem tudja megoldani, illetve pótolni az Istvánffy-kutatás alapvető feladatait és hiányosságait. Az életpálya jobb megismeréséhez, egy majdani biográfia megírásához többek között Istvánffy levelezésének a kiadása lenne szükséges. Nagy Gábor maga tudatosan gyűjtötte az Istvánffy-leveleket⁹⁶ – jó lenne, ha a gyűjtés folytatódna, és a kiadás megvalósulna.⁹⁷ Emellett bizonyosan szükségesek lennének további levéltári kutatások – az említett Draskovich-levéltár vonatkozó anyagának szisztematikus átnézése –, ahogyan a nyugat-európai, hazai kontextusok, „párhuzamos életpályák” megismerése is fontos lenne. Utóbbi alatt azt értem, hogy az állami hivatal viselő, magas társadalmi pozíciójú, tudós humanista író típusa nem ritka a korszakban, számos alkalom nyílna a komparatív vizsgálatokra. Siegmund von Herberstein (1486–1566), az önreprezentációban is kimagasló képességű császári diplomata és kancellár életútja, tudományos és egyéb tevékenysége például érdekes összevetési lehetőségeket kínál.⁹⁸

Ahhoz azonban, hogy az életművet igazán megismerjük, megértsük, a *Historiae* mélyreható vizsgálata, feltárása is szükséges. Ennek alapfeltétele a kritikai kiadás. A Nagy Gábor által bemutatott módszer⁹⁹ ellen nem merülhet fel komolyabb kifogás – legfeljebb azon lehet elgondolkodni, hogy már a

96 Nagy Gábor 2006-ban megjelent tanulmányában százötven általa olvasott levelet említ (ld. Nagy G.: Párhuzamok i. m. 48.), azóta ez a szám tovább nőtt.

97 Ehhez jó előképet, mintát kínálhat Brodarics István levelezésének nemrég megvalósult kiadása. Ld. *Stephanus Brodericus: Epistulae*. Ed. Petrus Kasza. Budapest, 2012. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series nova 16.). Szilágyi Emőke Rita (MTA BTK ITI) jelenleg Oláh Miklós levelezését rendezi sajtó alá, ami ugyancsak mintául, illetve segítségül szolgálhat.

98 Személyével kapcsolatban lásd még Kiss Farkas Gábornak a kötetben olvasható tanulmányát. Ugyancsak Kiss tartott nemrég, 2018. január 15-én egy gondolatébresztő előadást az Oláh Miklós halálának 450. évfordulójára rendezett konferencián, *Self-Representation in Vienna: Nicolaus Olahus and Sigismund von Herberstein* címmel, amely nyomtatásban is meg fog jelenni.

99 Ld. Nagy G.: *Vicissitudines* i. m. 53–174.

munka eme fázisában el kellene végezni a forrásfeltárás munkáját. Ha ugyanis egy elbeszélő munka kútfőit felderítjük, akkor a szöveggondozás is sokkal könnyebb lesz, hiszen a forráshelyek gyakran kisegítik a filológust valamilyen olvasati, értelmezési probléma, vagy éppen nem is sejtett lapszus, esetleg hiány értelmezésében, illetve felfedezésében.

Nem kétséges továbbá, hogy szükség lenne egy modern, magyarázó jegyzetekkel, gondosan elkészített mutatókkal ellátott fordításra. A Vidovich György által készített magyarázat¹⁰⁰ már korábban is sok kritika érte,¹⁰¹ de ettől még akár hasznos segítség is lehet annak, aki az új fordítás megalkotására vállalkozik. Manapság azonban a történész és részben az irodalmár szakma is főként a Tállyai Pál által készített 17. század eleji fordítást használja, amely nemrég megjelent nyomtatásban – sajnos egyelőre mutató nélkül.¹⁰² Én a magam részéről a Tállyai-féle szöveg használatát, idézését finoman szólva is problematikusnak tartom. Tapasztalatom szerint ugyanis az olvasónak „rég Magyarországon” kutatóvá kell átvedlenie ahhoz, hogy megértse a nehézkes magyarsággal írt sorokat, ami lassítja, gátolja az idézett szöveg megértését.¹⁰³ Hogy egy hasonlattal éljek: Tállyai Pál fordítását idézni olyan, mintha Sallustiuszt kizárólag Baranyai Decsi János 1596-ban megjelent magyarázatában citálnák az ókortudósok. Kérdés továbbá, hogy valaki összevetette-e a Tállyai-féle fordítást az eredetivel – például a nyomtatott kiadás közreadói –, továbbá azok, akik idézik a Tállyai-féle szöveget, ezt vajon megteszik-e?

Ha elkészült a kritikai kiadás, és a mű forrásait, hitelességét, hibáit és erőseit jegyzetekben és bevezető tanulmányban bemutató fordítás, akkor lehetne igazán hozzájárulni a *Historiae* alapos vizsgálatához. Nagyon sok a megválaszolatlan kérdés Istvánffy fő műve körül, alapvető kérdésselvetések hiányoznak még. A műfajiság, a honi és az európai történetírás kontextusának aprólékos vizsgálata, az előképek kiderítése javarészt még mindig várat magára. Bene Sándor az *ars historica*-vita honi recepcióját feltáró tanulmányában

100 Istvánffy Miklós: Magyarország története 1490–1606. I–II. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1867–1871.

101 Ld. Nagy Iván: Istvánffy munkája fordításairól. Századok 3. (1869) 281–293., itt: 288–293.; Starck A.: i. m. 38–39.

102 Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. S. a. r. Benits Péter. I/1–3. Budapest, 2001–2009.

103 Legyen szabad idézni az általam fentebb magyarra fordított részletet (ld. a 78. jegyzetet) Tállyai fordításában: „Ormándy 60 kopjás katonákkal és százalja gyalogokkal a legközelebb lévő dombrol aláereszkedni láttaték. Orsy [Örsy] Péter pedig és Fekete Máté, beszprémi hadnagyok, ítélvén azt, hogy ellenség serege volna, Istvánffyit arra intik vala, hogy a harcot félbehagyatná, s a győzelemnek valamennyi nyeresével megelégednék, és hogy se magát, sem az alattavalókat az ellenségnek vakmerőképpen s esztelenül prédára ne vetné, arra kéri vala. Az elfáradott népnek kedvezne, s hazatérne, s [biztosítá,] hogy annakutána is találkoznék ellenség, mellyel harcolhatnának.” Ld. Istvánffy M.: Magyarok dolgairól i. m. I/3. 52. (A „[biztosítá]” kiegészítés felesleges.) Bár a fordítás – itt legalábbis – pontos, a mai olvasónak már komoly erőfeszítést igényel a régies alakok és az eredeti latint sokszor túl szolgaián követő mondatfűzés dekódolása.

már foglalkozott Istvánffy vonatkozó véleményével¹⁰⁴ – úgy vélem, hogy ez nagyon jó problémafelvetés, amit hasznos lenne tovább gondolni. A posztmodern irodalomelmélet kérdéseit is fel lehetne vetni: milyen narratívákat, elbeszélő technikákat alkalmaz Istvánffy a művében? Olyan jelenségek vizsgálata is hasznos lehetne Istvánffy esetében, mint az önreprezentáció, én-formálás (*self-fashioning*),¹⁰⁵ továbbá a különféle lojalitások és identitások,¹⁰⁶ amelyek témák egy humanista értelmiséginél – ahogy fentebb utaltunk rá – hatványozottan érvényes megközelítések. Habár a *Historiae* nem ego-dokumentum, mégis, mivel Istvánffy ír a műben családtagjairól, illetve saját magáról is, bizonyos elemeiben annak tekinthető.

Úgy vélem, Istvánffy költeményeit is le kellene fordítani, de persze gondos jegyzetapparátus kíséretében, mert ahogy Csehy Zoltán is írta kötetünkben, csak az antik és főleg a kortárs költészet összefüggéseiben értelmezhető Istvánffy nagyrészt alkalmi költészete. A fordítói munkát követően bizonyosan még elmélyültebb, Istvánffy egész poézisét átfogó elemzés születhetne. A jeles historikus könyvtárának feltárását, a fennmaradt példányok felkutatását is tovább kellene folytatni.¹⁰⁷

Addig is e tanulmánykötet ismerteti az új eredményeket, s várakozásaink szerint további Istvánffy-kutatásokra ösztönzi majd a szaktudományok képviselőit. Emellett a tanulmányok meglátásom szerint „önértékkel” is bírnak, mivel számos területen (történettudomány, irodalomtörténet, intézménytörténet, családtörténet, művészettörténet) gazdagítják a korszakkal kapcsolatos ismereteinket. Ennek reményében bocsátjuk útjára – Ács Pál szerkesztőtársammal együtt – e könyvet, s bízunk abban, hogy elolvasása után a Martino Rota metszetén látható Istvánffy Miklós már nem fog olyan kiismerhetetlennek tűnni a ma embere számára.

104 *Bene Sándor*: A jövő története és az olvasók. 1653: Zrínyi befejezi a Vitéz Hadnagyot. In: A magyar irodalom története I. A kezdetektől 1800-ig. Szerk. Jankovits László – Orlovsky Géza. Budapest, 2007. 487–500., itt: 492. Kötetünkben szereplő tanulmányában Petneházi Gábor szintén foglalkozik a kérdéssel.

105 A témára további irodalommal ld. *Tóth Zsombor*: A koronatanú: Bethlen Miklós: Az „Élete leírása magától” és a XVII. századi puritanizmus. Debrecen, 2007. (Csokonai Könyvtár 40.) 147–157.

106 Vö. a szintén író és költő Zrínyi Miklós (1620–1664) kapcsán: *Pálffy Géza*: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 867–880.

107 Farkas Gábor Farkas, az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomatványok Tárának vezetője megkeresésemre közölte velem, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtárban vannak, illetve lehetnek még olyan kötetek, amelyek Istvánffy könyvtárából származhatnak. Így a possesort nem tartalmazó, de a jellegzetes raktári jegyet viselő kötetek szintén bevonandók a kutatásba, amennyiben bennük van a zágrábi vagy a soproni jezsuiták bejegyzése, tehát eme rendházak egykori gyűjteményeiből származtak – az ugyanis már bebizonyosodott, hogy ezekbe a bibliotékákba jutott Istvánffy könyveiből.

GERGELY TÓTH

UNCHARTED TERRITORIES OF THE *HISTORIAE*

A FEW STEPS CLOSER TO UNCOVERING THE LIFE AND WORKS
OF MIKLÓS ISTVÁNFY

In the introductory study of the volume, as one of the editors of the book, I am going to survey the three major research fields about Miklós Istvánffy: his career; the *Historiae*, his main oeuvre; and his poetry. I will provide a historiographical survey of these topics as well. I consider *Historiae* the most important field because this is Istvánffy's most valuable legacy: a monumental history of 16th century Hungary, which became a first-class source of the era. However, the uncovering of the work has not been accomplished yet, we are lacking a critical edition of the *Historiae* as well as a modern translation. I think the reason for this is that Istvánffy is not as easily interpretable as his contemporaries, and thus, attempts at understanding the *Historiae* fail consecutively. However, research on Istvánffy's career is on the right path: Gábor Nagy has made important discoveries in this field lately. Also, Istvánffy's poetry has most recently been analysed by Zoltán Csehy.

In my paper, I will survey achievements of the papers of the present volume. As for the *Historiae*, several of the volume's authors have clarified Istvánffy's connection to the respective sources and also tried to place Istvánffy and his work within Hungarian historiography. I reckon that in my summary it is important to emphasise—in accordance with Szabolcs Varga, one of the authors—that a fundamental aim of the *Historiae* is the perpetuation of Ottoman–Hungarian conflicts and the heroic deeds of Hungarian border fortress garrisons, as certain members of Istvánffy's family served there, and for a time, even he himself. In the volume, new information was discovered on Istvánffy's life and family history: there is a separate paper on his paternal heritage, the 16th century history of the Istvánffy family, his years as secretary of the Chancellery, his first biography and his connections to Croatia. Finally, two outstanding papers elaborate on his poetry, the authors of which successfully present broader contexts, patterns and precedents of the poems. Moreover, another paper deals with his relationship to fine arts and how he can be connected to a book entry that contains an interesting information.

In sum, I think that even though there is still much left to be uncovered about the life and works of Istvánffy (a critical edition of the *Historiae* and its translation, the collection of his letters and their publication, archival research, translation of his poetry etc.) the papers of the present volume are an important step forward, they could help further research and contain important information on the history and culture of the era.